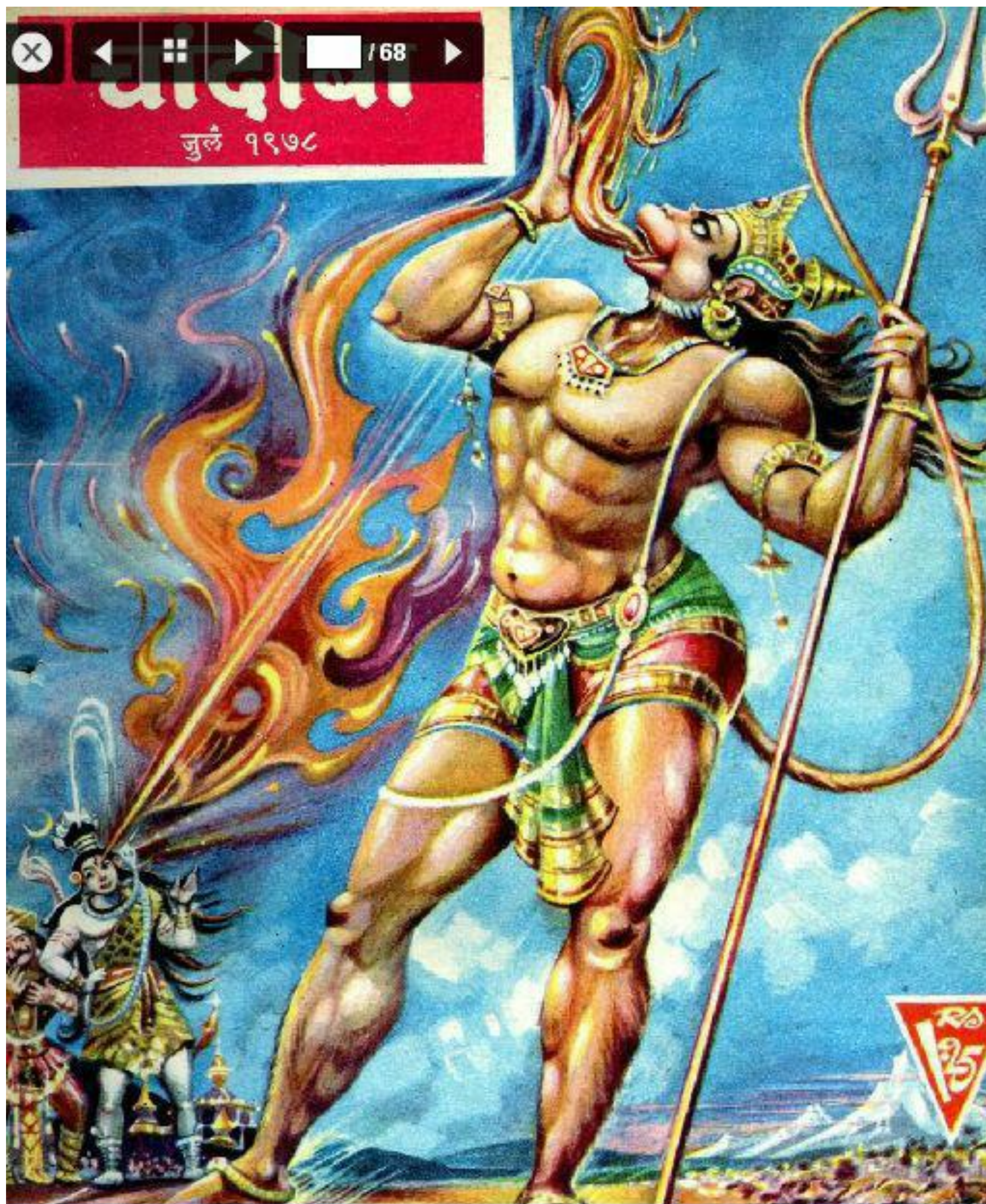


चांदोबा
जुलै १९७८
/68
RS 1 25



अमरवाणी

यद्यपि प्रतिपत्ति स्ते
दैवी चापि तयो मंतं
तया व्युपेक्षणीयं ते
न मेतदपि रोचते ॥ १ ॥

[जे घडले ते सर्व दैविक असं तुला वाटते आहे. पण ते दुर्लक्ष करण्यासारखे नाही. ते मला बरोबर वाटत नाही.

विक्लवो, वीर्यहीनो यः
न दैव मनुवर्तते,
वीरा स्संभावितात्मानो
न दैवं पर्युपासते ॥ २ ॥

[(अंगात) पराक्रम नाही, शौर्य नाही, अशी व्यक्तीच दैवावर सर्व सोडते. शूर आणि बुद्धिमान (स्वतःच्या) पराक्रमाने कार्यसिद्धी करून घेतो, दैवावर सोडीत नाही.]

दैवं पुरुषकारेण
य स्समर्थः प्रबाधितुम्,
न दैवेन विपन्नार्थः
पुरुष स्सो वसीदति ॥ ३ ॥

[आपल्या पुरुषार्थाने दैवाला तोंड देणारी व्यक्ती दैवाला दोष देऊन दुःख करीत बसत नाही.]



कावळा आणि घुबड

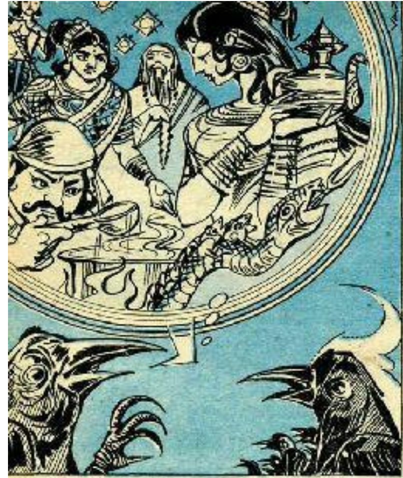
[५९]

बोलणाऱ्या गुहेची गोष्ट सांगून रक्ताक्षी आपल्या अनुयायांसह आणखी एका डोंगरात जाऊन राहू लागला. स्वसंरक्षणासाठी त्याने सर्व खबरदारी घेतली.

रक्ताक्षी निघून गेल्याचे कळल्यावर स्थिरजीवीला फार आनंद झाला. तो विचार करू लागला, हा वस्ताद मंत्री निघून गेला हे बरेच झाले. तो खरा दूरदर्शी मंत्री आहे. बाकीचे मंत्री आंधळे मूर्ख आहेत. माझा डाव उलटण्याची शक्ती आणि युक्ती त्या एकट्याच्याच अंगात होती. इतरांना ते शक्यच नाही. आतां निश्चितपणे ह्या किल्ल्याचा, या घुबडांचा व त्याचे मंत्री सर्वांचा नाश मला करता येईल. दूरदर्शी मंत्र्यांना काढून टाकून मूर्ख मंत्र्यांच्या सल्ल्यावर अवलंबून राहणारा राजा स्वतःची अशीच गत करून घेतो.

काही काळानंतर सर्व गुहेला आग लावून तीत राहणाऱ्या सर्व घुबडांना जाळून भस्म करण्याच्या हेतूने स्थिरजीवी रानांतून वाळक्या काटक्या गोळा करून घेऊन येऊ लागला आणि तो रहात असे तेथे घरट्यात सांचवू लागला. ती गोष्ट कोणाच्याही लक्षात आली नाही. कारण स्थिरजीवीच्या प्रेमाची त्यांना खात्री होती.

त्या सर्व किल्ल्याला आग लावण्यापुरेशा काटक्या जमा झाल्यानंतर एके दिवशी उजाडल्यावर सर्व घुबडे झोपलेली असतां स्थिरजीवी आपला राजा मेघवर्ण याच्याकडे जाऊन म्हणाला–"महाराज, शत्रूच्या किल्ल्याला आग लावून बेचिराख करण्याची सर्व तैयारी झाली आहे. आपण व आपल्या सर्व अनुयायांनी एकेक काडी पेटवून चोचीत धरून आणावी आणि माझ्या



घरटयावर आणून टाकावी. तेथे मी पुष्कळ काटक्या आणून ठेवल्या आहेत. आग भडकेल आणि तुमच्या शत्रूचा तत्काळ सर्वनाश होईल.

ते ऐकून मेघवर्ण आनंदाने म्हणाला—"बाबा रे, तू इतके दिवस काय केलेस ते सर्व सांग. आपण भेटून पुष्कळ दिवस होऊन गेले."

"आत्तांच नाही महाराज! आता काम करायची वेळ आहे, गप्पा मारायची वेळ नाही. शत्रूचे हेर मी कोठे गेलो हे पाहून राजाला सांगतील व सर्व डाव फसेल. हातची संधी गेली तर ती पुन्हा मिळणार नाही. तुमच्या शत्रूचा नाश होऊन निश्चित [illegible] म्हणजे स्वस्थपणे सर्व सांगेन." स्थिरजीवी म्हणाला.

मेघवर्ण व त्याचे सर्व अनुयायी एकेक काडी पेटवून चोचीत धरून घुबडांच्या गुहेपर्यंत उडत गेले आणि स्थिरजीवीने सांगितल्याप्रमाणे त्याच्या घरटयावर त्यांनी ती नेऊन टाकली. मोठमोठ्या ज्वाळा सर्व गुहेत पसरल्या. सर्व घुबडे नरकयातना भोगीत त्या आगीत जळून भस्म झाली.

त्यानंतर मेघवर्ण मोठ्या अभिमानाने आपल्या सिंहासनावर बसला व स्थिरजीवीची पाठ थोपटून म्हणाला—"बाबा रे, आतां तू गेल्यानंतर काय काय केलेस ते सर्व सांग."

स्थिरजीवीने सर्व काही सांगितले.

"तू त्या घुबडांच्या राजासमोर दररोज वाकून कसा नमस्कार करीत होतास? हे खरोखरी आश्चर्य वाटण्यासारखे आहे!" मेघवर्ण म्हणाला.

"कार्यसिद्धीसाठी असली किती कामं करावी लागतात! अर्जुनासारख्या पराक्रमी वीराला चोळी पोलके घालावे लागले होते. भीमाला सैपाक करावा लागला होता. युधिष्ठिराला एक गरीब ब्राह्मण व्हावे लागले होते. नकुल व सहदेव दोघांना गाईंना चरायला घेऊन जावे लागले होते. द्रौपदीला दासी व्हावे लागले होते."

मेघवर्ण त्याला शाबासकी देत म्हणाला—"तुझे हे असिधारा व्रतच होते."

"त्यात काही शंका आहे का? परंतु ते काम रक्ताक्षी निघून गेल्यावरच मला करता आलं. बाकी सर्व मूर्ख होते. अशा मूर्खांना फसविणे फार सोपं! मूर्खांची स्तुती करावी, अधाशी लोकांना खूप खायला घालावे. लोभी असतील त्यांना खूप चारावं, दरिद्री असतील त्यांना कर्ज द्यावं, विद्वानांना पुस्तकं द्यावीत आणि राजाशी नम्रपणे वागावं—आपलं काम साधतं. परंतु काही दिवस मंदविसर्पाने बेडकांचे ओझे पाठीवर वाहलं तसे नम्रपणे वागावं लागतं." स्थिरजीवी म्हणाला.

"ऐकू तर दे ती गोष्ट!" मेघवर्णाने म्हटले व स्थिरजीवी गोष्ट सांगू लागला.

मंदविसर्प नावाचा एक साप म्हातारा झाला आणि विचार करू लागला की पुढे पोट कसे भरावयाचे? तो काळजीत पडल्याचे सोंग करून बेडकांच्या एका डबक्याजवळ आला.

ते पाहून एका बेडकाने अगदी काठापर्यंत येऊन सापाला विचारले—"काय हो मामा! आज शिकारीला गेलां नाही वाटतं?"

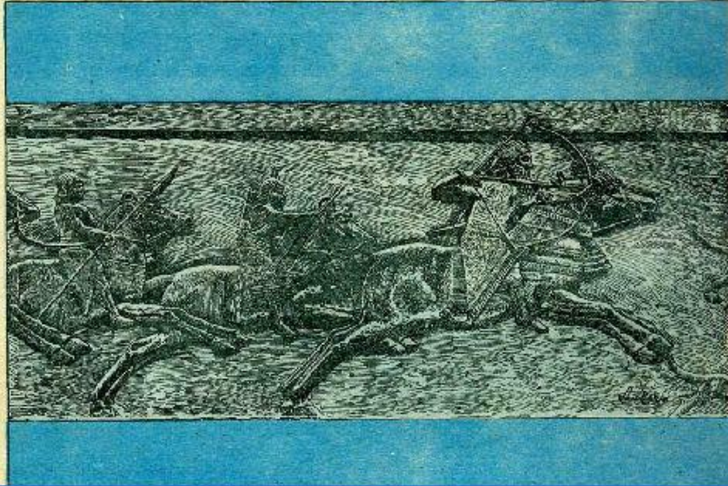
"बाबा रे, माझ्यासारखे फुटके नशीब असणाऱ्याला खायला काय मिळणार? काल रात्री मी भक्ष्य शोधत निघालो तेव्हा एका बेडकाला पाहून धरायला गेलो. टुणदिशी उडी मारून तो तलावात निघून गेला. तलावाच्या काठी काही ब्राह्मण मंत्रजागर करीत होते. मी एका मुलाचा पाय पाहिला आणि बरोबर दिसत नसल्याने बेडूक समजून तो धरला. तो मुलगा तत्काळ मरून पडला. त्या मुलाच्या बापाने मला शाप दिला—'तू जन्मभर बेडकांना पाठीवर वहात रहा.' म्हणून तुम्हांला पाठीवर बसवून ओझं वाहण्यासाठी आलो आहे. सर्व बेडकांना ती बातमी कळली. ते आनंदाने सापाच्या पाठीवर चढून बसायला धावले. सर्वात आधी बेडकांचा राजा जालपाद आला. त्याच्या पाठीमागून मंत्री आणि त्यानंतर इतर हुद्यांवर असलेले बेडूक येऊन माझ्या पाठीवर बसले."



१९६. जिवाची पर्वा नसणारा बहाद्दर

जगातील सर्वांत प्राचीन समजल्या जाणाऱ्या सुमेरियन सभ्यतेवर इ. स. पू. २००० नंतर बॉबिलोनियांनी विजय मिळविला. त्यानंतर ३०० वर्षांनी 'कासेट' जातीच्या लोकांनी बॉबिलोनियनांचा पराभव करून सुमारे सहाशे वर्षे राज्य केले. पूर्वी बॉबिलोनियनांच्या समोर हारलेल्या असिरियन लोकांनी कॉसट जातीच्या लोकांना जिंकून एक साम्राज्य स्थापन केले.

असीरियन शूर व क्रूर होते. असीरियन साम्राज्याचा विस्तार करणाऱ्या द्वितीय सार्गॉनसारखे अनेक राजे महा पराक्रमी होते. त्यांच्यातला शेवटचा राजा असुर बनिपाल हा होता. ह्याने इ. स. पू. ६६८–६२८ पर्यंत राज्य केले. त्याच्यासमोर उभे राहणे शक्य न झाल्याने अनेक राजांनी आपल्या मुलींना दासी बटीक म्हणून त्याच्याकडे पाठवून दिले. तो युद्धात नेहमी सैन्याच्या अग्रभागी असे. (चित्रात तो शिकारीला जात असतानाचे दृश्य आहे.) ह्याच्यानंतर १४ वर्षांनी असीरियाचे साम्राज्य छिन्नभिन्न होऊन गेले.





माया सरोवर

[२८]

[जयशीलला मायासरोवरेश्वर आपल्याबरोबर घेऊन जात असल्याचे कळल्यावर सिद्धसाधक निघाला, त्या वेळी जलवृक राक्षसांविषयींची बातमी कळली. कनकाक्ष महाराज व साधक तेथे पोचले तेव्हा जलवृकांशी देवशर्मा व इतरांचे युद्ध चालू असल्याचे व पळून जात असलेल्या जलवृकांचा नरभक्षक जातीचे लोक पाठलाग करीत असल्याचे दिसले. पुढे–]

स्वतःची भूक भागविण्यासाठी दोघांतिघां जलवृकांना धरतां आले तर त्या प्रयत्नात नरभक्षक जातीचे लोक त्यांचा पाठलाग करीत धावत होते. परंतु जलवृक त्यांना कोठे कोणत्या वाटेने नेत आहेत, याची कल्पनाही कदाचित नव्हती. त्या वेळी दोन जलवृक वाटेवरच्या एका उंच झाडावर चढून दाट फांद्यांच्या आड बसून हे सर्व पहात होते. त्यांचा राजा जलवृकनाथ याच्या आज्ञेने ते सकाळपासून त्या प्रदेशात पाहारा देत होते.

झाडावरचा एक जलवृकशिपाई आपल्या शेजारच्या दुसऱ्याला म्हणाला–"आपल्या राजाला शत्रू किती मोठा आहे, याची कल्पना नाहीशी वाटते. यापूर्वी सरोवरात झालेल्या चकमकीत आपण मायासरोवरातल्या त्याच्या सर्व अनुयायांना पळवून लावले खरे, परंतु त्याच्या मदतीला आणखी



काही जण येत असल्यासारखे दिसत आहेत." दुसरा जलवृक शिपाई पहिला जलवृक राक्षस इतके सर्व बोलला, परंतु ते ऐकून स्वस्थच होता. त्याला ऐकूच गेले नव्हते कदाचित! त्याची दृष्टी मायासरोवराकडे पळून जात असलेल्या त्याच्या जातभाईंवर आणि त्यांच्या पाठीमागून येणाऱ्या नर-भक्षकांवरच फक्त नव्हती तर आणखी थोडया अंतरावरून लाकडी पाय लावून लंगडत हातात एक काठी धरून चालत येणारा हिरण्यपूरच्या सेनापतीचा मुलगा मंगलवर्मा याच्यावर होती.

जलवृक आपल्या साथीदाराला लंगडया मंगलवर्माकडे बोट दाखवून म्हणाला– ह्याला पकडून आपल्या महाराजांसमोर उभे केले तर कसं होईल, वाटतं तुला? याच्या कडून अरण्यात नव्याने आलेल्या महाराजांबरोबर सैन्य वगैरे किती आहे, विचारून घेता येईल."

"ते ठीक होईल रे, तरी दोन समूहांत मायासरोवराच्या दिशेने जात असलेल्या शत्रूंविषयीं? त्यांच्यावर एका बाजूने दृष्टी ठेवून ते काय करीत आहेत व काय करण्याच्या बेतात आहेत, ती गोष्ट आपल्या महाराजांना कळवायला हवी, नाही का?" दुसरा जलवृक म्हणाला.

"ते काम तुझं. ते मायासरोवराच्या दिशेने चालले आहेत, त्यांत न कळण्या-सारखे गुपित काहीच नाही. मी या काठीवाल्या मूर्खाला धरून खांद्यावर टाकून महाराजांसमोर उभा करून येतो." असे म्हणत पहिला जलवृक राक्षस झाडावरून उतरून मंगलवर्माच्या पाठीमागून चालू लागला.

मंगलवर्माला त्याच्यावर कोणता प्रसंग येणार आहे, त्या गोष्टीची कल्पनाही नसावी. पायी चालणारे किंवा घोडेस्वारी करणारे दोघेही स्वतःचे मान विसरून माया-सरोवराच्या दिशेने जात होते. तो त्यांच्या पाठोपाठ जात होता. शक्य तितक्या लौकर सरोवरापर्यंत पोचून तेथे जलवृकराक्षसांशी [illegible] मदत करण्याचा एकच विचार त्यांच्या मनात त्या वेळी होता. कोण किती शूर आहे हे तो पायी जात होता की घोडया-वरून जात होता त्याच्या हातात तलवार होती की आणखी काही, यावरून ठरणार नव्हते; तर कोणाच्या अंगात किती धाडस आहे, यावरून ठरणार होते.

मंगलवर्मा ह्याच विचारात गर्क होऊन जात असतां त्याच्या पाठीमागून मोठा आवाज त्याला ऐकू आला व त्याने मागे वळून पाहिले. त्याच वेळी जलवृक राक्षस पाठीमागून जाऊन मंगलवर्मावर अकस्मात वार करून धरण्याच्या विचाराने घाईत धावत पुढे जात असता त्या वाटेवरच्या खाचखळग्यांकडे त्याचे लक्षच नव्हते. म्हणून त्याचा उजवा पाय एका खोल खळग्यात पडला आणि त्याचा तोल जाऊन त्याच्या हातांतील दगडी गदा निसटून दूर जाऊन पडली. त्याने काही ओरडा आरडा केल्या शिवाय आपला पाय बाहेर काढून घेण्याचा प्रयत्न केला, परंतु त्याचा गुढगा मुरगळल्या सारखा झाला.

जलवृक राक्षस मोठयाने ओरडला– "जलवृकनाथा! तूच वांचव!"

मंगलवर्माला किती थोडक्यात त्याच्या-वरचे गंडांतर टळले, हे कळले. तो जल-



वृकाजवळ जाऊन म्हणाला–"काय रे, तू मला मारायला जाऊन स्वतःचा पाय मोडून घेतलास की नाही? तुला चांगली शिक्षा झाली. आतां तुला पाहिजे असेल तर मी औषधपाणी करून तुला वांचवितो. तुझा राजा जलवृकनाथ कोठेही असो, तो तुला यावेळी वांचवायला धावून येणे शक्य नाही. यापूर्वी तुमच्या जलराक्षसांनी सरोवरे-श्वराच्या निवासस्थानावर हल्ला केला होता, नाही का? त्यात कोण जिकला, कोण हारला रे? तू खरं काय ते सांगि-तलेस तर संजीवनी सारखी बुटी आणून तुझ्या मोडलेल्या पायाला बांधतो आणि तुला चालण्या लायक बरा करतो.



ते ऐकून जलवृक कण्हू लागला व काही उत्तर देऊ शकला नाही. ते सर्व झाडावरून पहात असलेला त्याचा साथीदार दुसरा जलवृक हातातली दगडी गदा वर उचलून धावत येत मंगलवर्माला म्हणाला–"ए मायासरोवरेश्वराच्या गुलाम चाकरा! मी एका क्षणात तुला इहलोकातून प्रयाण करायला लावतो पहा!"

मंगलवर्माने विचार करीत बसण्यात वेळ न घालविता चटदिशी हातातल्या गुप्तीची मूठ धरून वर ओढली: आंतून चकाकणारी एक तलवार बाहेर आली. त्याने त्या तलवारीचे टोक पाय मोडून त्याच्या समोर पडलेल्या जलवृकाच्या कंठाजवळ धरले व दुसऱ्या जलवृकराक्षसाला म्हणाला–"ए लांडग्या! मी एक ते तीन म्हणण्याच्या आत तू आपली दगडी गदा दूर फेकून गुढग्यावर रांगत येऊन माझ्या जवळ शरण मागितलीस तर तुझ्या या साथीदाराला जिवंत सोडीन, नाहीतर प्रथम याची मान उडवून नंतर तुझा समाचार घ्यायला येईन. तर मग एक, दोन..."

मंगलवर्मा 'तीन' म्हणणार त्याच्या आत दुसऱ्या जलवृकाने दगडी गदा दूर फेकली आणि गुढगे टेकून व दोन्ही हात जोडून म्हणाला–"मी शरण मागतो, माझ्या साथीदाराला ठार करू नका."

"बरं तर, पाण्यातल्या लांडग्या! तुझ्या मैत्रीची मी प्रशंसा करतो. ये माझ्या बरोबर तुला औषधी पाला दाखवितो." असे म्हणत मंगलवर्मा जवळच्या झुडपांतून वाट काढीत निघाला.

त्याने लक्षपूर्वक नजर फिरवून पाहिले, त्याला तेथे काही पिकलेली पाने असलेले झाड दिसले आणि त्यांनाच नवीन पालवी-सुद्धा फुटलेली दिसली. त्याने काही पिकलेली पाने व थोडी पालवी तोडून ती तळहातावर चोळली व त्याचा गोळा जल-वृकाला देत म्हणाला–"हा पाला बांध तुझ्या मित्राच्या गुढग्याला. त्याने पडल्या जागी कमीत कमी बारा तास हलल्या शिवाय राहिले पाहिजे [illegible] नाही तर गुढग्यापर्यंतचा पाय तोडावा लागेल."

ते ऐकून दोघे घाबरून गेले. त्यांच्यावर काहीतरी मोठे जबाबदारीचे काम होते, आणि विचारले तर ते सांगणार नाहीत हे ओळखून मंगलवर्मा थोडा पुढे सरकला. तो काही काळ स्वतः मायासरोवरात राहला होता. तिकडे जायची जवळची वाट त्याला माहीत होती, परंतु आपल्या लाकडी पायाने खाचाखळग्यांच्या वाटेने जायचे कसे हा त्याच्या समोर प्रश्न होता.

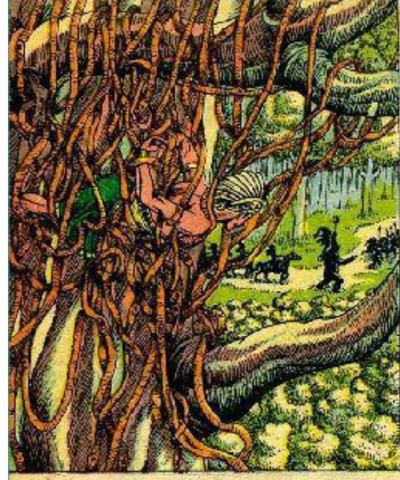
मंगलवर्मा तसाच लंगडत चारपांच मिनिटं चालत राहिला असेल नसेल, त्याला एका उंच झाडावरून "मंगलवर्मा!" अशी कोणीतरी हाक मारलेली ऐकू आली.

हे कोणतं बुवा भूत झाडावरून बोलतं आहे, असा विचार करीत त्याने मान वर करून पाहिले. झाडाच्या टोकाला फांद्यांच्या व वेलांच्या जाळ्यात अडकून पडलेला एक माणूस त्याला दिसला. तो मायासरोवरे-श्वराचा हंसरथ चालविणारा होता. तो रथ कलंडला त्या वेळी त्यातून खाली पडला आणि या झाडावर अडकून राहिला म्हणून वाचला.

"म्हणजे, तू अजून जिवंत आहेस तर! छान, फार छान! खाली उतरून यायला हाताला एखादी फांदी जवळ मिळाली नाही वाटते?" मंगलवर्मा म्हणाला.

हंसरथ हाकणारा जागच्या जागी थोडी मान वांकवून म्हणाला–"वर्मा! थोडा हळू





बोल रे! यमाच्या दूतासारखा एक माणूस एका भयंकर वनमाणसावर चढून याच वाटेने येतो आहे. त्याच्या बरोबर काही सैनिकसुद्धा आहेत. ते आपला शत्रू जयशील आहे ना, त्याच्या बाजूचे दिसतात."

ते ऐकल्यावर मंगलवर्माचा उत्साह वाढला. त्या लोकांच्या बरोबर वैद्यदेव म्हणून येथे ओळखला जाणारा देवशर्मासुद्धा असणार. त्यांच्याबरोबर गेल्यास लौकर मायासरोवरापर्यंत पोचता येईल!

तो म्हणाला–"अरे बाबा! आता ते आपले शत्रू राहिले नाहीत. परंतु ते मित्र तरी आहेत की नाहीत ते सुद्धां मला माहीत नाही. मायासरोवरेश्वर त्या जयशील नावाच्या माणसाला फक्त माया-सरोवराकडे गेल्याचे मला कळले आहे. आतां तू म्हणतोस त्या लोकांमध्ये आपला वैद्यदेव आहे. माझा एक पाय मोडका, मला झाडावर चढता येत नाही. तुला उतरतां येत नाही. तू त्या येणाऱ्यांना टाळी वाजवून बोलव." मंगलवर्मा म्हणाला.

वैद्यदेव त्या वनमाणसावर चढून येणाऱ्या बरोबर येत असल्याचे कळल्या-वर रथ हाकणाऱ्याला हायसे वाटले. आपण असंच काही वेळ त्या झाडावर पडून राहलो असतो तर आपल्याला कोणी-तरी नरभक्षकाने किंवा जलवृकराक्षसाने नक्कीच खाल्ले असते.

रथ हाकणाऱ्याने झाडावरून पाहिले, थोड्या अंतरावर सिद्धसाधक, कनकाक्ष महाराज व त्यांच्या बरोबरचे इतर लोक दिसले. त्यांना ऐकू येईल इतक्या मोठ्याने तो झाडावरून ओरडला–"अहो! मला वांचवा! मी इकडे झाडाच्या टोंकाला अडकून राहिलो आहे."

इतक्या दुरून आलेला आवाज सर्वप्रथम ऐकू आला तो वनमाणसालाच. ते थांबले व मान वर करून पाहू लागले आणि खांद्यावर बसलेल्या सिद्धसाधकाला खुणेने सांगू लागले. तेवढ्यात रथ हाकणारा पुन्हा एकदां मोठ्याने ओरडला.

[illegible] आली. देवशर्मा पुढे येऊन म्हणाला–"तो आवाज मायासरोवरेश्वराचा हंसरथ हाक-णाऱ्याचा आहे. तो हंसरथातून येथे पडलेला दिसतो आहे."

"अस्सं, त्याला सोडवून आणून, त्याच्या मालकाची, त्या पाण्यातल्या पक्षाची सर्व गुपिते बाहेर काढतो. जयशील दृष्टीला पडल्यानंतर या सर्वांना झाडाला बांधून महाकालासमोर बली देतो." म्हणत सिद्ध-साधकाने वनमाणसाला जोराने हलविले.

वनमाणूस जोराने पळत जाऊन रथ हाकणारा ज्या झाडावर अडकला होता त्या झाडाजवळ जाऊन थांबला. मंगलवर्मा साधकाजवळ जाऊन म्हणाला–"साधका, तू झाडाच्या फांदीवर अडकून राहिले-त्याला सोडवून खाली आण. ते साधेल से वाटतं का रे तुला?"

सिद्धसाधक–"जय महाकाल की!" असा जयघोष करून म्हणाला–"सर्व विचित्रच दिसतं आहे! मायासरोवरेश्वर कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांनाच फक्त पळवून घेऊन गेला नाही, तर माझा मित्र जयशील यालासुद्धा धरून घेऊन गेला आहे. त्या दुष्टाला तुम्ही सर्व ओळखता व त्याच्या मित्रासारखे बोलतां आहां!"

देवशर्मा त्याला थोडा शांत करून म्हणाला–"साधका, तूर्त आपल्याला आणि त्या मायासरोवरेश्वराला सर्वांना शत्रूसारखा त्या सरोवरात आणखी एक मोठा शत्रू



आला आहे. तो म्हणजे जलवृकराक्षसांची जात. सर्वांनी मिळून त्यांना ठार केल्याशिवाय आपल्या कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांना वांचविणे शक्य नाही. आतांपर्यंत ते सरोवर त्या जलवृकराक्षसांच्या ताब्यात आले आहे, असे मला वाटते. तेवढ्यात तेथे कनकाक्ष महाराज काही सैनिकांना बरोबर घेऊन आले.

झाडावरून रथ हाकणारा पुन्हा मोठ्याने ओरडून म्हणाला—"अहो, मग मला कोण सोडवणार? एक मोठा अजगर मला गिळायला पुढे सरकत येतो आहे, हो!"

त्या पाठोपाठ सिद्धसाधकाने वनमाणसाच्या पाठीवर हात फिरवून झाडाकडे बोट दाखवून वेलांच्या जाळ्यात सापडलेल्या त्या माणसाला सोडवून आणायला खुणेने सांगितले.

वनमाणूस तुरुतुरू झाडावर चढून टोंकाशी गेले. त्याने एका हाताने अजगराला धरून ओढले आणि दुसऱ्या हाताने वेलांच्या जाळ्यात सांपडलेल्या रथ हाक- [illegible] वनमाणसाला पाहून घाबरला. एका मोठ्या फांदीला धरून म्हणाला—"आतां मला सोड, मीच येतो उतरून खाली."

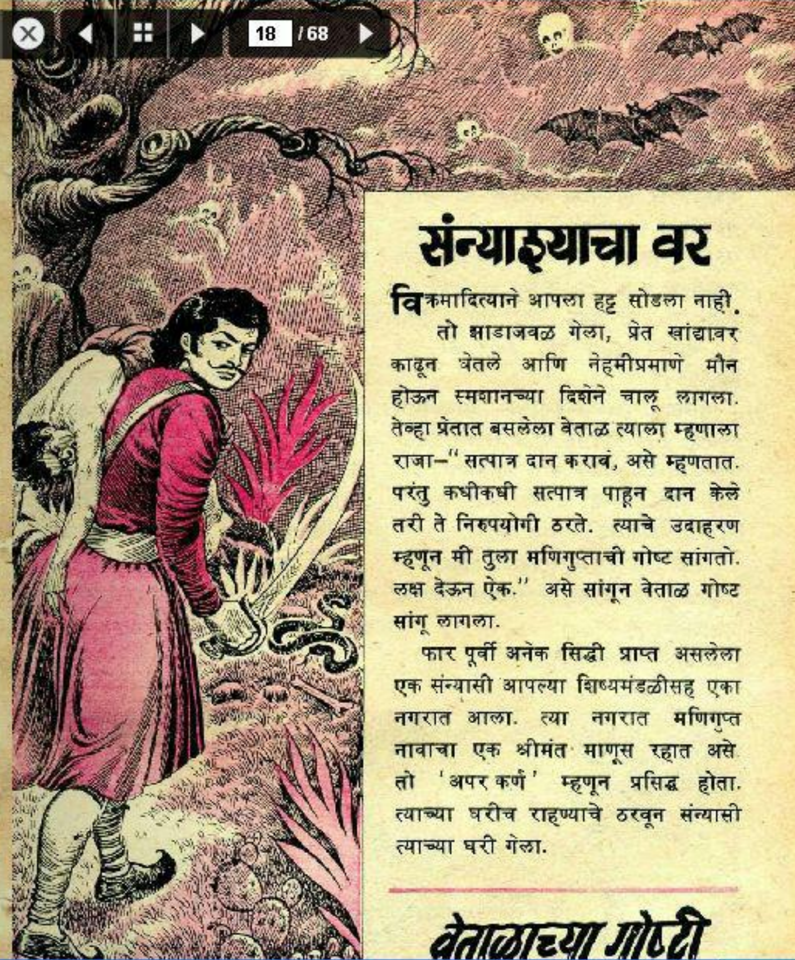
तेवढ्यात जलवृकराक्षसांची एक मोठी टोळी पळत तेथे आली व "जलवृकनाथ की जय!" असा जयघोष करीत त्या सर्वांच्यावर तुटून पडली.

जलवृकराक्षसांपैकी एक जण एका गेंड्यावर बसून आपली दगडी गदा गर गर फिरवीत म्हणाला—"शत्रूंपैकी कोणी जिवंत सुटून पळून जाता कामा नये." या शब्दांत त्याने आपल्या अनुयायांना सावध केले.

झाडावरून हे सर्व वनमाणसाने पाहिले आणि सर्व अरण्य हादरून जाईल अशी आरोळी ठोकली आणि हातात धरलेल्या अजगराला चावकासारखे जोराने एकदा वाजवून तितक्या उंचावरून गेंड्यावर स्वारी करून आलेल्या जलवृकराक्षसावर उडी टाकली.

(पुढल्या अंकात गोष्ट समाप्त)





संन्याश्याचा वर

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला राजा—"सत्पात्र दान करावं, असे म्हणतात. परंतु कधीकधी सत्पात्र पाहून दान केले तरी ते निरुपयोगी ठरते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला मणिगुप्ताची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी अनेक सिद्धी प्राप्त असलेला एक संन्यासी आपल्या शिष्यमंडळीसह एका नगरात आला. त्या नगरात मणिगुप्त नावाचा एक श्रीमंत माणूस रहात असे. तो 'अपर कर्ण' म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्या घरीच राहण्याचे ठरवून संन्यासी त्याच्या घरी गेला.

वेताळाच्या गोष्टी

मणिगुप्ताच्या घरासमोर सहस्रावधी गरीब लोक उभे होते. मणिगुप्ताचे नोकर पैसे वाटीत होते.

त्या दिवशी त्या श्रीमंत माणसाचा आतिथ्यसत्कार स्वीकारल्यावर पुढल्या मुक्कामावर निघतांना संन्यासी त्या श्रीमंत माणसाला म्हणाला–"मी तुझे दातृत्व प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिले व माझ्या मनाचे समाधान झाले. तू वाटेल तो एक वर मागून घे. कोणतीही इच्छा मनात ठेवून वर मागता कामा नये. तरच तो पूर्ण होईल."

मणिगुप्त नम्रपणे म्हणाला–"आयुष्यभर माझ्या हातून दानधर्म होत राहील एवढी संपदा मिळत राहील असा वर द्यावा."

संन्यासी स्मित करून मान हलवून आपल्या शिष्यांसह निघाला.

वाटेत शिष्याने संन्याश्याला विचारले–"गुरुवर्य! आपण त्या मणिगुप्ताला दिलेला वर लाभेल का?"

संन्यासी म्हणाला–"लाभणार नाही!"

पुढे काही दिवसांनी परिस्थिती प्रतिकूल होत गेली आपले सर्वस्व घालवून बसल्यामुळे त्याने दानधर्म करणे सोडले.

वेताळ येथवर कथा सांगून म्हणाला–"राजा, संन्याश्याने दिलेला वर कां यशस्वी झाला नाही? त्याला वर देण्यापुरती सिद्धी नव्हती म्हणून का? या शंकेचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"मणिगुप्ताने निस्वार्थबुद्धीने वर मागायचा होता तर त्याने गावांत कोणी दरिद्री राहूच नये असा वर मागायला हवा होता. दाता म्हणून आपली कीर्ती व आपले धन चिरस्थायी व्हावे ही इच्छा ठेवून त्याने वर मागितला होता. हा वर निस्वार्थबुद्धीने मागितलेला नव्हता."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)





नरबली

छोटू श्रीपुरहून आपल्या कुत्र्याला घेऊन निघाला तो एका डोंगराळ प्रदेशातून पुढल्या मुक्कामावर जात असतां एक विचित्र मिरवणूक त्याला दिसली. काही गिरिजन डफ शिटचा वाजवीत पुढे येत होते. मिरवणुकीच्या मध्यभागी एका रेड्यांच्या गाडीत एका खांबाला एका माणसाला बांधले होते. त्याच्या कपाळावर एक मोठा टिळा लावलेला होता आणि गळयात फुलांच्या माळा घातलेल्या होत्या. एकंदर परिस्थिती त्या माणसाला बली देण्यासाठी घेऊन जात असल्यासारखी छोटूला स्पष्ट झाली. त्या बिचाऱ्याची छोटूला कीव आली. रानटी लोकांचे आचार विचार अमानुष असतात हे त्याला माहीत होते.

छोटूने मिरवणुकीच्या मागे एक म्हातारी चालत होती तिला त्याने माहिती विचारली.

म्हातारी जवळच्या एका वस्तीकडे बोट दाखवून म्हणाली–"तेच आमचे गाव. या डोंगराच्या टोकाला म्हाळसेचे देऊळ आहे. तिथे येऊन ती राहू लागल्याला आज चार वर्षे होत आली. तिची अशी आज्ञा आहे की दरवर्षी एक नरबली व दोन रेड्याचा बली तिच्या खातर दिला पाहिजे. ती देवी म्हणजे फार मोठी देवी आहे! गेल्या वर्षी नरबली दिला नाही म्हणून पाऊस पडला नाही, पिके वाळून गेली आणि लोक उंदरासारखे पटापट मेले. एका योग्याने एक बोकड बली दिला. नरबली देण्याचे वचन मोडल्याबद्दल देवी रागावली आणि तो योगी रक्त ओकला. आज स्वतः भैरव नरबली देणार आहे, चल पहायला!"

छोटू तिला म्हणाला–"त्या माणसाला आईबाप, त्याला असा बली दिला तर रडणारा जवळचा असा कोणी नाही का?"

"बराच दिसतोस की रे? तो माझा मुलगा आहे. त्याचं केवढं मोठं भाग्य? देवी त्याला सरळ स्वर्गलोकी पाठवील!" म्हातारी म्हणाली.

छोटूला ते ऐकून हसावं की रडावं, कळेना. आई स्वतः पोटच्या पोराला बली द्यायला पाठविते! काय वाटेल ते होवो, या लोकांना या चुकीच्या मार्गावरून मागे फिरविले पाहिजे. पण कसे? एका क्षणात एक युक्ती छोटूला सुचली. त्याने मिरवणूकीला पुढे जाऊ दिले आणि स्वतः त्या गावाकडे धावला. गावात माशी शिंकली तरी ऐकू येणार नाही इतकी शांतता होती. त्याने एका झोपडीला आग लावली आणि पुन्हा धावत परत येऊन मिरवणुकीत सामील झाला.

मिरवणूक म्हाळसा देवीच्या देवळापर्यंत येऊन पोचली होती. म्हाळसा देवीची बुबुळे बाहेर आलेली होती. देवीचे रूप भयंकरच होते. सर्वांनी देवीला प्रदक्षिणा घातली आणि गाडीत बांधून आणलेल्या माणसाला देवीसमोर उभे केले. एक क्रूर दिसणारा माणूस भैरव म्हणून हातात तलवार घेऊन पुढे आला आणि डोळे मिटून मंत्र म्हणू लागला.

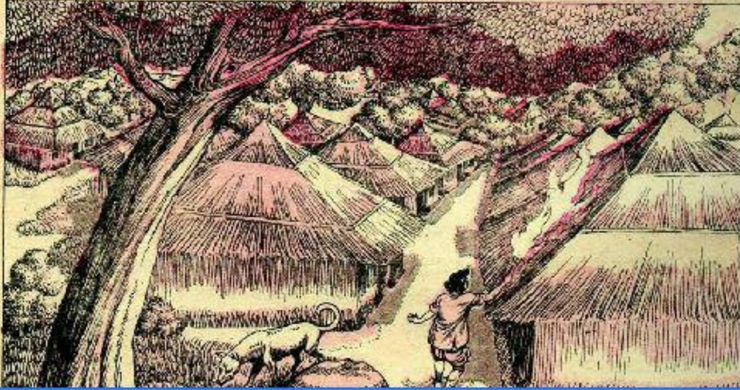
छोटूने कुत्र्याला काहीतरी खूण केली. त्या पाठोपाठ कुत्रा भैरवाच्या अंगावर भुंकत धावला. त्याने भैरवाचे मनगट दांतांत घट्ट धरले. सर्व मंडळी ते दृश्य क्षणभर भयचकित होऊन पाहू लागली.

"काहीतरी पाप घडलं आहे आपल्या हातून!" भैरव म्हणाला.

छोटू लगेच पुढे येऊन त्याला म्हणाला– "तू बरोबर ओळखलंस. ते पाप काय ते सांगतो." असे म्हणत छोटू सांगू लागला:

"आम्ही मोतीपूरचे राहणारे. म्हाळसा आमच्या गावातच मूळ जन्मली. ती सर्व देवींमध्ये मोठी देवी. आजपर्यंत आम्ही च्यासमोर दरवर्षी एकशे एक नरबली ा आलो. परंतु यावर्षी एकशे एक जणांना बली द्यायला तयार केले त्यांत एक चुकून ब्राह्मण निघाला. बली जाण्यापूर्वी तो ब्राह्मण कालभैरवाला म्हणाला–'काल रात्रीच म्हाळसेचे माझ्याशी लग्न झाले. आता ती एका उत्तम ब्राह्मण घरातली गृहिणी झाली आहे. म्हणून ती मांसाला हात लावीत नाही. तेव्हा यापुढे तुम्ही बली देण्याची रीत बंद करा. नाहीतर तिचा कोप होईल."

"ते ऐकून आमच्या गावचा कालभैरव खदखदां हसू लागला व म्हणाला–'मरणाची वेळ जवळ आलेली पाहून तुला वेडबीड तर नाही लागलं, ब्राह्मणाच्या लेका? मांस खायचं सोडलं का? तर पहा, तुझ्या डोळ्या देखतच तिला मांस खायला घालतो!" असे म्हणत त्याने एका माणसाला बळी दिला. रक्ताची चिळकांडी भैरवाच्या डोळ्यात गेली. आकाशात वीज कडाडली. भूकंप झाला. झालं! एका क्षणात कालभैरव हा कुत्रा झाला. आकाशातून अग्निवृष्टी





झाली. सर्व गावाला आग लागली. या कुत्र्याचं रूप जाऊन कालभैरवाचे मूळ रूप यावं म्हणून मी याला बरोबर घेऊन तीर्थयात्रा करीत तुमच्या गावापर्यंत आलो आहे."

भैरव चकित होऊन कुत्र्याकडे आणि छोटूकडे पुन्हापुन्हा पाहू लागला.

छोटू त्याला म्हणाला–"हे पहा, भैरवा! मी बली देऊ नकोस असे सांगून तुला अडवीत नाही. आपल्या सारखं आपल्या एका भावाला भोगावं लागू नये म्हणून कुत्र्याच्या रूपात असून सुद्धा तुला वांचविण्याचा याने प्रयत्न केला आहे. कारण म्हाळसा म्हणजे सामान्य देवी नाही. ती गोष्ट तुलासुद्धा माहीत आहेच! तिने लहानपणी लग्न झाल्याबरोबर आपल्या नवऱ्याला गिळलं होतं म्हणे! म्हणून तर आजपर्यंत नरबली घेत आली.

इतक्यात काहीजण धावत पळत येऊन सांगू लागले की गावाला आग लागली आहे. बरेच लोक त्या बाजूला धावले. छोटू म्हणाला त्याचा प्रत्यक्ष दाखला लोकांना दिसला. सर्वांना छोटू म्हणाला ते खरे वाटले.

भैरवाने तलवार दूर फेकून दिली आणि कुत्र्याचे पाय धरून म्हणाला–"कालभैरवा! तुझे उपकार जन्म जन्मांतरात विसरणार नाही. मला कुत्र्याचं रूप तुझ्या कृपेने मिळालं नाही! यापुढे या देवीसमोर नारळ व कोहळा फोडीत जाईन. मीसुद्धा यापुढे मांसाला हात लावणार नाही. अशी त्याने प्रतिज्ञासुद्धा केली.

नंतर छोटूसह सर्व आपल्या गावाकडे गेले. तसे फारसे नुकसान झाले नव्हते. फक्त दोन झोपड्याच जळाल्या. त्या पुन्हा बांधता येतील, परंतु कोणाचा जीव गेला असता तर तो परत आला नसता. असे सर्वांना वाटलं, छोटूलासुद्धा त्याने केलेल्या कृत्याबद्दल पश्चात्ताप वाटला नाही.

नंतर तो आपल्या कुत्र्याला घेऊन पुढल्या मुक्कामाला निघून गेला.





फुटक्या नशिबाचा

रामू नावाच्या एका लहान शेतकऱ्याने मृत्युसमयी आपलं घर आणि चार एकर जमीन आपल्या दोघां मुलांना वांटून दिली. मरण येण्यापूर्वी रामूने आपल्या धाकट्या मुलाला सल्ला दिला–"बाबा रे! तुला काही हवं असलं तर मोठ्या भावाजवळ माग. संकटसमयी तुझ्या वांट्याची जी जमीन आहे तीत ईशान्य दिशेला विहीर खण."

रामूचा मोठा मुलगा रंगा चांगल्या स्वभावाचा होता आणि मेहनती होता. दुसरा सोमू काही काम करीत नसे, ऐदी होता.

पावसाळा सुरू होताच रंगाने आपल्या वांट्याच्या शेतात कामे सुरू केली. सोमूने मोठ्या भावाने सुचविलेल्या गोष्टींकडे दुर्लक्ष केले आणि शेतातली कामे केली नाहीत आणि खाऊन पिऊन भटकत राहिला. रंगा सांगून कंटाळला आणि गप्प राहिला.

दिवसा मागून दिवस जात होते. रंगाचे हिरवे गार शेत पाहून मन आल्हादित होई. सोमूचे शेत ओसाड पडून होते. मोठ्या भावाचे शेत सोमूच्या डोळ्यात सलू लागले.

तो रंगाला म्हणाला–"दादा! मी तुझं म्हणणं ऐकलं नाही त्याबद्दल मला फार वाईट वाटतं आहे. मला शेताची कामं येत नाहीत, हे तुला माहीतच आहे! माझं शेत कोरडं पडलं आहे. ते थोडं मार्गाला लागतं का पहा."

रंगाने त्याला होकार दिला आणि धाकट्या भावाचे शेत त्याने नांगरले.

दोन दिवसांनी सोमू रंगाला म्हणाला–"दादा! तू माझं शेत घे आणि आपलं मला दे. मी पुढची कामं काय ती मी पाहून घेईन.'

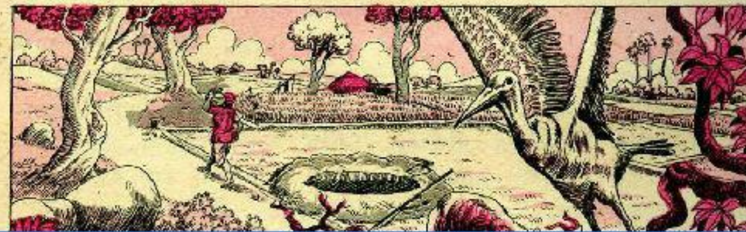
त्याला सुद्धा रंगाने होकार दिला. दोघांनी परस्परांच्या शेतांची अदलाबदल करून घेतली. रंगाने सोमूचे जे शेत घेतले त्याला पाण्याची सोय नव्हती. रंगाच्या वाटयातल्या शेतात विहीर होती, परंतु तिचे पाणी सोमूच्या वांटयाच्या शेतात चढणे शक्य नव्हते. म्हणूनच बाबांनी त्याला विहीर खणून घ्यायला सांगितले, वाटतं, आणि त्याला शेतीच्या कामाची आवड नाही हे ओळखून त्याला वरची जमीन दिली असावी.

रंगाने बापाच्या सल्ल्याप्रमाणे शेताच्या ईशान्येला विहीर खणायला सुरवात केली. फक्त सहा फूट जमीनच खणून झाली असेल एक हंडा सापडला. त्याचे तोंड घट्ट बंद केलेले होते. रंगाने चकित होऊन त्याचे झांकण काढून पाहिले तर त्यात पैसे होते. ते पैसे वडिलांनी आयुष्यभर मेहनत करून मिळविलेले पैसे आहेत. काही काम न येणाऱ्या मुलाला ते मिळावे म्हणून वडिलांनी शेताचा तो भाग सोमूला दिला होता आणि संकट समयी ईशान्य दिशेला विहीर खणायला सांगितले होते, हे रंगाला कळलं. रंगा तर सर्व कामे करणारा व समर्थ आहे, तेव्हा त्याच्यासाठी निराळी व्यवस्था करण्याची गरज बाबांना वाटली नसावी.

वडिलांची इच्छा पूर्ण व्हावी म्हणून रंगाने ते सर्व धन सोमूला द्यायचे ठरवून ते घरी घेऊन गेला. परंतु त्याने विचार केला होता तसे झाले मात्र नाही.

रंगा शेतात विहीर खणीत असतां सोमूने आपल्या वांटयाचे घर व वडील भावाकडून मागून घेतलेले शेत विकले आणि जे पैसे मिळाले ते घेऊन कोठेतरी निघून गेला. मोठ्या भावाने शेतातली सर्व कामे पुरी केली होती. तरी पीक तयार झाल्यावर ते कापून घरी आणण्याचं सामर्थ्य त्याच्यात नव्हते.

आपल्या धाकट्या भावाचे फुटके नशीब पाहून रंगाला फार वाईट वाटलं.





सीतासागर

मोतीपूरचा जमिनदार रूपराम याची बायको लक्ष्मी ही एक आदर्श गृहिणी म्हणून गावात तिचा फार आदर होई. तिला एक मुलगा झाला आणि एका शुभदिनी आणि शुभघडीला तिला यमाचे बोलावणे आले. तिच्या स्मरणार्थ जमिनदाराने लक्ष्मीसागर नावाचा एक तलाव बांधला. तिचा देह ज्या जागी चितेवर ठेवला होता त्याच जागी लक्ष्मीसागर तलाव तयार करण्यात आला होता. पुढे गावकरी त्या तलावात दरवर्षी लक्ष्मीचा स्वर्गवास झाला त्या दिवशी स्नान करीत व तिच्या स्मरणार्थ उत्सव करीत.

बायकोच्या विरहदु:खाने जमिनदाराने लोकांनी आग्रह केला असूनही दूसरे लग्न केले नाही. पुढे काही काळ लोटल्यावर त्याला दुसऱ्या एका जमिनदाराने आपल्या घरी आमंत्रण पाठवून त्याचा चांगला आदरसत्कार केला. तेथे त्या जमिनदाराची मुलगी सीता हिला पाहून जमिनदाराच्या आग्रहावरून रूपरामने तिच्याशी लग्न केले. सीता दिसायला चांगली होती आणि चांगली शिकलीसवरलेली होती.

सीता मोतीपूरला आली त्या दिवशी गावकऱ्यांनी थाटामाटाने तिचे स्वागत केले. तिचे सौजन्य पाहून प्रत्येकाने नव्या जमिनदारणीची प्रशंसा केली. तिने आपल्या सवतीच्या मुलाला स्वत:च्या मुलासारखे प्रेमाने व वात्सल्याने वाढविले. जमिनदाराला फार आनंद झाला. त्याने आणखी एक तलाव खणून त्या तलावाला सीता सागर हे नाव दिले. परंतु गावकरी लक्ष्मीसागराला जितका पवित्र मानीत तितका सीतासागराला मानीत नसत.

सीता आपल्या खोलीत खिडकीजवळ बसून सीतासागराकडे पाही, तेव्हां तिचे



मन किती उदार होते तरी, लोकांना लक्ष्मीसागरातच जास्त घोळका करून स्नान संध्येला जात असलेले पाहून तिच्या मनात डोम उभा राही.

जमिनदार सीतेच्या भाग्याची जेव्हा जेव्हा प्रशंसा करी तेव्हा सीता डोळ्यातून पाणी काढून म्हणे–"मी लक्ष्मीसारखी भाग्यवती साध्वी कोठे आहे? तिच्यासारखं पर्वंदिनी मरण आलं तरच ते भाग्य मला मिळणार!"

तिने हे म्हटल्यावर जमिनदाराने तिच्या मनातलं दुःख ओळखलं आणि तिच्या मनातले ते दुःख दूर करण्यासाठी काही

जमिनदाराच्या छोटेखानी दरबारात सोमनाथ नावाचा एक जादुगार होता. जमिनदाराचा तो बालमित्र होता. त्याच्या जवळ जमिनदार आपलं कौटुंबिक सुखदुःख बोलत असे. गुपित असे काही नव्हते. त्याने अनेक वेळा जमिनदारासमोरचे गुंतागुंतीचे प्रश्न सहजी सोडविले होते.

एके दिवशी रूपराम बायकोला म्हणाला–"मी सीतासागराच्या काठावर एक सोमेश्वराचे देऊळ बांधायच्या विचारात आहे. म्हणजे लक्ष्मीसागरासारखं सीतासागरसुद्धा एक पवित्र तीर्थ होईल."

"लक्ष्मीसागराला जात्याच पवित्रता लाभली आहे. एक देऊळ बांधले म्हणजे त्यामुळे देवालयाचे महत्व वाढेल, सीता सागराचं महत्व कसं काय वाढेल? शिवाय माझ्यासारख्या वांझोटीच्या पोटी जन्म कोण घेणार?" सीता म्हणाली.

"ते देऊळ तुझ्या वतीने म्हणून बांधवितो आहे. ते आहे, सोमेश्वराचे देऊळ. कोणाला ठाऊक, त्याच्या कृपेने तुला मूल होईल ही कदाचित!" रूपराम म्हणाला.

लौकरच सीतासारगराच्या काठावर एक संगमरवरी शंकराचे देवालय उभे राहिले. आता शिवलिंगाची स्थापना व प्राणप्रतिष्ठा तेवढी उरली. तितक्यात सीताला दिवस

ती बातमी कळल्यावर सोमनाथ रूपरामला म्हणाला–"सीताला याचा फार आनंदच होईल. परंतु जोपर्यंत सीतासागराला स्वतःची पवित्रता लाभत नाही, तोंपर्यंत तिच्या मनाचे समाधान होणार नाही."

रूपराम म्हणाला–"ते माझ्या हातात आहे का? सीतासागर हेदेखील लक्ष्मीसागरासारखेच पवित्र माना हे मी लोकांना कसे काय सांगायचे? लक्ष्मी पर्वंदिनी वारली, म्हणून लक्ष्मीसागराला लोक पवित्र मानू लागले."

"तू मदत केलीस तर मी एक काम करावे म्हणतो. शिवलिंग तू बाहेरून कोठून आणू नकोस. ते आपल्या गावात स्वयंभू निघाल्याचे नाटक केले पाहिजे." असे सांगून सोमनाथने ते कसे साध्य होईल ते समजावून सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी गावात बातमी पसरली की रूपरामला एक दृष्टात झाला म्हणे की देवळात प्राणप्रतिष्ठा करण्यासाठी एक स्वयंभू शिवलिंग कोठे तरी आहे. त्याचा शोध काढण्याची फार गरज नाही. ते कोठे आहे हे आपोआप कळेल, असे देवाने स्वतःच सांगितले.

उद्या सकाळी प्राणप्रतिष्ठा आहे व त्यासाठी मुहूर्त ठरला असल्याचे जाहीर झाले. शिवलिंग कोणत्यातरी तलवात मिळेल असे दिसते आहे. कोणत्या तलावात ते मिळणार हे त्या तलावातल्या पाण्याच्या रंगावरून



कळेल. तेव्हा पाण्याच्या रंगाची परीक्षा करावयाची आहे. ती देवळाच्या समोरच्या पटांगणातच संध्याकाळी होण्याचे ठरलं.

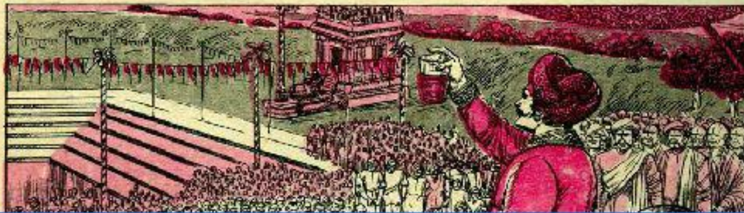
गावातच्या सर्व तलावांचं पाणी मडक्यांतून आणविण्यात येईल व देवाच्या आज्ञेप्रमाणे जमिनदार स्वतःच पाण्याची परीक्षा करतील.

त्याप्रमाणे त्या दिवशी संध्याकाळी गावकरी व शेजारगावची गावकरी मंडळी जमली. निरनिराळ्या मडक्यांत सर्व तलावांचे पाणी आणून ठेवण्यात आले. रूपरामने एकेक काचेचा ग्लास घेऊन प्रत्येकात निरनिराळ्या तलावातून आणलेले पाणी मडक्यातून काढून ओतले आणि एकेक ग्लास उचलून देवाच्या नावाने पंचाक्षरी मंत्र म्हटला. अशा तऱ्हेने राणीसागर, पद्मसागर, देवीपुष्कर, लक्ष्मीसागर वगैरे तलावांचे पाणी घालून ग्लास उचलला तरी पाण्याचा रंग बदलला नाही. परंतु काय अद्‌भुत पहा, सीतासागराचं पाणी ओतून ग्लास उचलून मंत्र म्हणून पाहिल्याबरोबर त्याचा रंग भुरकट लाल होत गेला आणि त्यात काही विशेष असल्याचं प्रगट झाले.

त्यानंतर सीतासागर चारीबाजूने हुडकून पाहिल्यावर देवळात प्रतिष्ठा करण्या लायक शिवलिंग मिळाले. ते वाजत गाजत दुसऱ्या दिवशी देवालयात नेण्यात आले आणि त्याची स्थापना करून प्राणप्रतिष्ठा करण्यात आली. त्या दिवसापासून सीतासागराला सुद्धा सहजी पवित्रता लाभली. दरवर्षी तेथे एक उत्सव होऊ लागला. सीताच्या मनाचे समाधान झाले.

पाण्याला रंग येण्यासाठी सर्व तयारी सोमनाथने करून ठेवली होती. एक काळा दोरा घेऊन त्याला पोटॅशम परमॅग्नेटची पूड लावून तो दोरा सीतासागरचे पाणी भरलेला ग्लास उचलताना हाताच्या आड ग्लासात कोणाला दिसणार नाही अशा तऱ्हेने सोडण्यात आला. त्यामुळे पाण्याचा रंग बदलला.

पुढे काही महिन्यांनी सीताच्या पोटी एक सुंदर मुलगी जन्मली.





प्रेमपरिक्षा

कांचीपूर येथे धनगुप्त नावाचा एक जव्हेरी रहात असे. त्याच्याकडे एक फार मोठे जहाज होते. परदेशात कमी किमतीत हिरे व माणिक्ये विकत घेऊन स्वदेशात आणून ती मोठ्या किमतीला विकी. अशातऱ्हेने तो एक लक्षाधीश झाला.

धनगुप्ताला पद्मकला नावाची एक कन्या होती. तिची आई मुलीच्या लहानपणी वारली. म्हणून बापानेच मुलीला सर्व लाड पुरवून लहानाचे मोठे केले. आपल्या सारख्याच एखाद्या श्रीमंत मुलाशी मुलीचे लग्न करून द्यायचे त्याने ठरविले.

परंतु पद्मकलेने विद्यागुप्त नावाच्या एका वैश्य तरुणाला मनाने वरले होते. दोघांच्या आणाशपथा झाल्या होत्या. ती गोष्ट धनगुप्ताला माहीत नव्हती. तो चांगल्या स्थळाच्या शोधार्थ हिंडत होता.

वडील आपल्यासाठी वर शोधीत असल्याचे कळताच पद्मकला विद्यागुप्तला म्हणाली–"तुम्ही लौकर माझ्या वडिलांना भेटून मला मागणी घाला. नाहीतर आपणांवर फार मोठा प्रसंग ओढवेल."

विद्यागुप्तने दुसऱ्याच दिवशी धनगुप्ताला भेटून पद्मावतीला मागणी घातली. म्हणाला–"दोघांनी ठरविले आहे. पाहिजे तर पद्मकलेला विचारून पहावे."

धनगुप्ताला ते खरेच वाटले नाही. म्हणून त्याने मुलीला बोलवून विचारले. तेव्हा ती म्हणाली–"मी विद्यागुप्ताशिवाय इतर कोणाशीही विवाह करणार नाही."

विद्यागुप्तची घरची स्थिती कशी आहे, तो स्वभावाने कसा आहे इत्यादी गोष्टी कळल्या शिवाय त्याला आपली मुलगी कशी द्यायची या पेचात धनगुप्त सापडला. मुलीचे मन मोडणे देखील त्याला शक्य

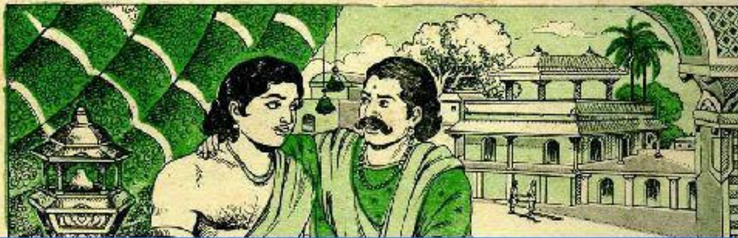
नव्हते. म्हणून तो विद्यागुप्तला म्हणाला– "हे पहा, विद्यागुप्त! तुम्ही दोन दिवस सवड द्या. आमचे एक जवळचे नातेवाईक आज उद्या एवढ्यात येणार आहेत. त्यांचा सल्ला घेऊन तुम्हांला मी उत्तर देतो. तोपर्यंत तुम्ही आमच्या घरीच रहा." विद्यागुप्तने त्या गोष्टीस मान्यता दिली.

धनगुप्ताचा कोणी नातेवाईक आला नाही. परंतु दुसऱ्या दिवशी एक अत्यंत वाईट बातमी धनगुप्ताच्या कानावर आली. त्याचे गलबत परदेशातून माल घेऊन येत असता समुद्रात बुडाले.

ती बातमी कळल्यावर धनगुप्त घाबरून वेड लागल्यासारखा बोलू लागला. ही अशुभ गोष्ट आपणामुळेच घडली असे वाटून धनगुप्ताचे मन फिरण्याची शक्यता आहे, असे विद्यागुप्ताला वाटले. ती बातमी कळल्या नंतर ज्या लोकांनी धनगुप्तावर विश्वास करून मोठमोठ्या रकमा त्याच्याकडे जमा केल्या होत्या ते त्या रकमा वसूल करायला गडबड करू लागले. धनगुप्त संकटात सापडला. ते पाहून विद्यागुप्त धनगुप्ताला म्हणाला–"मामा! तुम्ही काळजी करण्याचं कारण नाही. कोणत्याही परिस्थितीत तुमची सर्व जबाबदारी उचलायला मी तयार आहे. तेवढी शक्ती माझ्यात आहे. ही सर्व परिस्थिती देवाने आमच्या प्रेमाची परीक्षा घेण्यासाठीच निर्माण केली असावी. तुम्ही भिण्याचे मुळीच कारण नाही. माझ्याबरोबर चला."

धनगुप्ताची सर्व काळजी दूर झाली व त्याला आनंद झाला. म्हणाला–"ही भगवंताने परीक्षा नाही घेतली. तुमच्या स्वभावाची ओळख पटावी म्हणून मीच हे सर्व नाटक रचलं होतं. तुझं माझ्या मुलीवर प्रेम आहे की माझ्या पैशावर तुझी दृष्टी आहे, हे मला पहावयाचं होतं."

पुढे लौकरच विद्यागुप्त आणि पद्मकलेचे लग्न थाटामाटाने पार पडले. त्यानंतर धनगुप्ताने आपला सर्व व्यापार विद्यागुप्तच्या हाती दिला. त्याचे पुढील आयुष्य सुखाचे झाले.





सारंगाची विरक्ती

सुदर्भ नावाच्या देशात सर्व प्रकारचे दुराचार होते. अस्पृश्यता होती. अस्पृश्यांना गावाबाहेर वस्ती करून रहावे लागे. मोठमोठे हुंडे दिल्याशिवाय मुलींची लग्ने होत नसत. अधिकारी लांच घेतल्याशिवाय काम करायला तयार नसत. जवळ पैसा असो किंवा नसो लोक दारु पिऊन झिंगून गावात फिरत. पैशाचा चुरा होई आणि वर प्रकृती बिघडून जाई.

सुदर्भ देशात सारंग नावाचा एक थोर देवपुरुष रहात असे. देशातले व समाजातले दुर्गुण व दुराचार नाहीसे करावयाचे म्हणजे शिक्षणाचा प्रसार झाला पाहिजे व निरक्षरता निर्मूल झाली पाहिजे असे ठरवून त्याने साक्षरतेच्या प्रसारासाठी आणि दुराचार नष्ट व्हावे यासाठी एक मोठी चळवळ सुरू केली. अनेकांनी त्या चळवळीचा विरोध केला, तरी त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले. तरुणांनी त्याच्या या चळवळीचा पुरस्कार केला. राजाने ती चळवळ दाबन टाकण्यासाठी प्रयत्न केला. परंतु सैन्य राजाविरुद्ध प्रजेच्या बाजूने उभे राहिले आणि राजाला पदच्युत केले. सारंगानेच राजपद घ्यावे अशी प्रजेने एक मताने आपली इच्छा प्रगट केली.

परंतु सारंगला राज्यलोभ नव्हता. त्याने आपल्या अनुयायांपैकी सत्यकाम नावाच्या एकाला राजा करून प्रजेतले सर्व दुराचार दूर झाले पाहिजेत या साठी योग्य तो प्रयत्न कर असे त्याला समजावून सांगितले आणि स्वत: तपश्चर्या करण्यासाठी रानात एकांत जागी राहू लागला. पंधरा वर्षे लोटली. दुदर्भ देशात काय बदल झाला पाहून यावे असे त्याला वाटले.

सारंगने सत्यकामकडे आपल्या एका शिष्याला पाठवून देशातली परिस्थिती

एकदा पाहण्याची इच्छा असल्याचे कळविले. सत्यकाम आनंदाने स्वत: एक रथ तयार करवून आपल्या गुरूच्या दर्शनाला आला. सारंगने आपल्या शिष्यांना त्याच्या गैर-हजेरीत आश्रमाची व्यवस्था समजावून सांगून सत्यकामच्या बरोबर रथात बसून निघाला.

सुदर्भ देशात सारंगचे मोठ्या उत्साहाने स्वागत झाले. सारंग पर्यटन करीत असता सत्यकाम त्याच्या बरोबर राहिला. सारंगने तुरुंग पहावयाची इच्छा दर्शविली. तेथे कैद्यांच्या गुन्ह्यांची त्याने चवकशी केली. त्यात हुंडा घेणारे, दारू पिणारे, लांच घेणारे अधिकारी आणि इतर गुन्हेगार होते.

[illegible] धरून आणतात. गुन्हा करणे आणि गुन्हा करून सुटणे शक्यच नाही." सत्यकाम सुव्यवस्थेचे वर्णन करीत होता.

"हे लोक किती दिवसांपासून तुरुंगात आहेत?" सारंगने विचारले.

"आपल्या सिद्धांतानुसार मी शिक्षा तेवढी कडक वाटू नये म्हणून अशा गुन्ह्याला सहा महिन्यांपेक्षा जास्त शिक्षा करीत नाही. हे लोक एका आठवड्यापूर्वीच तुरुंगात आले असावेत!" सत्यकाम म्हणाला.

सारंग दचकून म्हणाला—"इकडून आतां जाऊ या."

त्यानंतर दोघे एका मंगलकार्यालयात गेले.



[illegible] या मंगलकार्यालयात लग्नासाठी लागणाऱ्या सर्व सोयी करून दिल्या जातात. अंतर-जातीय विवाहास प्रोत्साहन देण्यासाठी हे मंगलकार्यालय काढलं आहे. या मंगल कार्यालयात शंभरावर विवाह झाले आहेत. प्रत्येक अंतरजातीय विवाहाला एक हजार वराह पुरस्कार दिले जातात. दहा दिवसां-पूर्वीच येथे एक लग्नसमारंभ..."

सत्यकाम उत्साहाने आपल्या या योज-नेचे वर्णन करून सांगत असतां सारंगने आपले डोळे पुसले. ते आनंदाश्रू असावेत असे सत्यकामला वाटले. तिकडून दोघे क्रीडास्थल होते तिकडे गेले. तेथे पुष्कळ लोक अनेक प्रकारचे मैदानी खेळ खेळत होते.

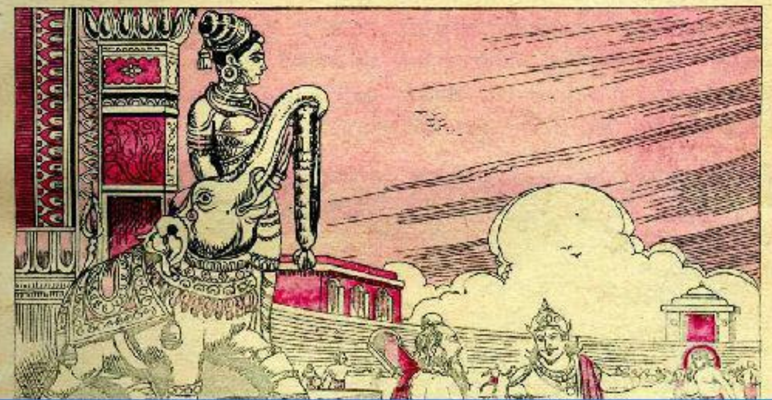
"महात्मन्! पाहिलेत आपल्या इच्छे-प्रमाणे या देशात किती लौकर हा बदल घडून आला!" सत्यकाम म्हणाला.

"कोणता बदल?" सारंगने विचारले.

"येथे खेळणारात उच्च वर्णीयांबरोबर खालच्या जातीतले अस्पृश्यही आहेत." सत्यकाम म्हणाला.

"ह्यांच्यात अस्पृश्य आहेत हे तुला कसे काय कळले?" सारंगने विचारले.

"येथे सवर्ण व अवर्ण दोघांनी मिळून खेळले पाहिजे. म्हणूनच तर हे क्रीडा मैदान तयार केले आहे. अशा तऱ्हेने अस्पृश्यता निवारणाचा कार्यक्रम चालू आहे. दोघां-मधला फरक कळावा म्हणून उच्चवर्णीयांनी निळा गणवेष आणि इतर वर्णीयांनी हिरवा



गणवेषं धारण करावा, असा नियम आहे." सत्यकामवर्णन करून सांगत होता.

सारंगचे डोळे पाणावले. त्याला कोठे पाहिले तरी दिसेनासे झाले.

"उद्या आपण देशाच्या पर्यटनाला निघू या." सत्यकाम म्हणाला.

"पाहिलं ते पुरे आहे. माझ्या मनातून पर्यटनाची इच्छा पार विरून गेली आहे. मी परत जायचा विचार करतो आहे. तू मला परत पोचविण्याची तयारी कर." सारंग म्हणाला.

"असं काय म्हणतां, गुरुदेव!" सत्यकामने आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"मला वाटत होते की देशात अस्पृश्य हा शब्द ऐकायलासुद्धा मिळणार नाही. प्रजेला अजून अस्पृश्यता माहीत आहे आणि अस्पृश्यांबरोबर हिंडणे फिरणे म्हणजे मोठं कार्य मानलं जातं! अंतरजातीय विवाहाला सरकार तर्फे पारितोषिकं वाटली जातात म्हणजे अशा लग्नाला सामान्य मानलेले नाही असाच अर्थ झाला. हुंडा देणे, दारू पिणे, लाच घेणे देणे यांचा नायनाट अद्याप झाला नाही, असंच नाही का? म्हणूनच तर अशा गुन्हेगारांना शिक्षा द्यावी लागते आहे. तू राजा आहेस ही गोष्ट तुझ्या लक्षात आली नाही आणि तू मोठी काही कर्तबगारी केलीस असं समजतो आहेस! कायदे करून दुराचार बंद होणे शक्य नाही. प्रजेची मने पालटली पाहिजेत, माझा सहकारी म्हणून तू शिकलास आणि अशा व्यक्तीच्या राज्यात परिस्थिती अशी असतां, आणखी कोणाच्या हाती राज्य-कारभार आला तर तो पाहून जास्त काही साधू शकेल असे नाही वाटत मला. मी तुला प्रजेचा नायक म्हणून निवड केली ही माझीच चूक! एकदा चूक केली की पुन्हा चूक हातून घडणार नाही याचा काय विश्वास? म्हणून माझे मन विटले तू. तुला आवडेल तसे राज्य कर. मी आपल्या आश्रमात परत जातो. पुन्हा सुदर्भ देशात पाऊल टाकणार नाही." सारंग म्हणाला.





शेरास सव्वाशेर

सखुबाईच्या नवऱ्याला अकाली मरण आले. तिला तीन मुलांना संभाळण्याची जबाबदारी उचलावी लागली. तिने कसेतरी काही दिवस काढले. परंतु पीकं चांगली आली नाहीत आणि तिला किंवा मुलांना मजुरीची कामे मिळणे सुद्धा अशक्य झालं.

काही काळ थोडा भार कमी झाला तर पहावा, असा विचार करून सखुबाईने मोठ्या मुलाला रंगपूरला आपल्या भावाकडे पाठविले. तिचा भाऊभावजय कोणावर उपकार करतीलच याची खात्री नसूनही तिने एका मुलाला संभाळणे त्यांना जड जाईल का, असा विचार करून पाठविले.

एक आठवडा लोटायच्या आत मोठा मुलगा परत आला. तेव्हा तिने विचारले– "कायरे, इतका लौकर परत आलास?" त्या प्रश्नाला मुलाने उत्तर दिले–" मामीची तब्येत बरी नाही म्हणे. तिची तब्येत सुधारल्यावर मला महिनाभर बोलावून घेईन म्हणाला मामा."

सखुबाई त्यांच्या त्या चिक्कूपणावर खूप चिडली. तिचे दिवस फार कष्टाने जात होते. तांब्या, पातेलं आणि इतर भांडी घरात जेवढी होती ती विकून ती संसाराचे गाडं रेटीत होती. भविष्यकाळाकडे पाहिले तर उपाशी मरण्या व्यतिरिक्त काही दिसत नव्हते. सखुबाईने या खेपेस आपल्या दुसऱ्या मुलाला भावाकडे पाठविले.

रंगपूरला गेलेला दुसरा मुलगा तिसऱ्या दिवशी परत आला.

सखुबाई मुलाला परत आलेला पाहून खूप जळफळली–"कायरे, इतक्यात परत आलास? येथे काय खायला आहे म्हणून परत आलास?" असं म्हणाली खरी, परंतु तोंडावाटे ते शब्द पडल्याबद्दल तिला फार वाईट वाटले व रडू लागली.

आईचा भार थोडा तरी कमी करावा, असा विचार करून तिसरा म्हणाला– "आई, मी मामाकडे काही दिवस राहून येतो!" असे म्हणत तो रंगपूरला निघाला.

रंगपूरला पोचल्यावर तो आपल्या मामाच्या घरी गेला तेव्हा तिची मामी अनरसे खात होती. तिने भाच्याला पाहताच चटदिशी अनरसे झाकून ठेवले आणि तोंडावरून पदर ओढून घेऊन पडून राहिली.

त्याला मामा म्हणाला–"पहारे, मुला! अलीकडे तुमच्या मामीची तब्येत फार बिघडून गेली आहे. सर्व काम मलाच करावं लागतं आहे. तिकडे शेतातली कामं आणि घरी आल्यावर घरची कामं! जीव नको वाटू लागला आहे!" एवढे सांगून आणखी काही सांगायला निघाला.

परंतु तेवढ्यात तिसरा म्हणाला– "मामा, तू इतके कष्ट सहन करीत असतां मी गप्प राहीन का? मी आतां जातो आपल्या गावी आणि आईला आणि दोघां मोठ्या भावांना बोलावून घेऊन येतो. आई सैंपाक व घरातली कामं पाहील आणि आम्ही तिघं बाहेरची व शेतावरची कामं पाहू. तू स्वस्थपणे विश्रांती घे. बरं तर येतो!"

आपला डाव अशातऱ्हेने फसलेला पाहून त्याच्या मामाच्या तोंडावाटे शब्दच उमटेना.

परंतु मामीने येणारा प्रसंग ओळखला व तोंडावरचा पदर बाजूला सारून म्हणाली–"असे वेड्यासारखे गप्प कां हो? पाहिलंत, लहान असला तरी तुमच्या भाच्याला तुमच्यावर किती दया आली ती? मला बरं नाही ऐकल्याबरोबर आईला बोलावून घेऊन येतो म्हणाला! तुमच्या मनात कधी तो विचार तरी आला का? माझ्या आजाराचं काय घेऊन बसलात? तुम्ही शेतावरची कामं पाहून घ्या, आम्ही घरातली कामं पाहून घेऊ." असं सांगून भाच्याला थांबायला सांगितलं.

आपण डाव जिंकला, याचा विचार करून सखुबाईच्या तिसऱ्या मुलाला आनंद झाला.





बनी नि मनी

लखुजी हा एका शेतकऱ्याचा मुलगा होता. त्यांच्या शेताला दर वर्षी पुराची भीती असे. म्हणून त्याने शेतीचा नाद सोडला आणि शहरात जाऊन नोकरी करायचे ठरवून शहराची वाट धरली.

गावात पाऊल टाकायच्या आधी त्याने गावाच्या वेशीवरच्या नदीत आंघोळ केली आणि धुतलेले कपडे घालून निघणार, तेवढ्यात नदीवर पाणी भरायला घागर घेऊन एक काळीसावळी मुलगी आली.

तो त्या शहरात पहिल्यानेच आला होता म्हणून कचेरीत नोकरी करणाऱ्या रामजी पाटलाचे घर कोठे आहे, माहीत आहे का तुला!" असे त्याने त्या काळ्या-सावळ्या मुलीला विचारले.

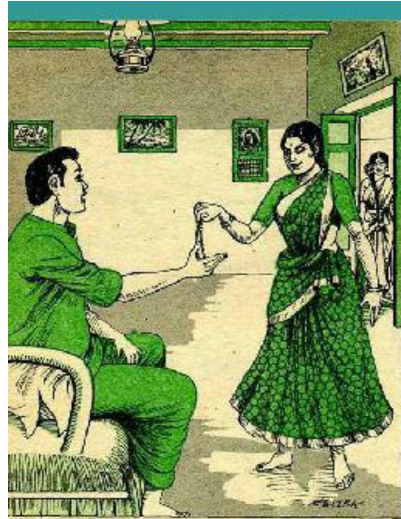
"रामजी पाटलांच्या घरापलीकडे दोन घरे टाकली की आमचे घर आहे. माझं नाव बनी. रामजी पाटलांची मनी माझी मैत्रीण आहे. त्यांचं घर मारुतीच्या देवळाला लागूनच आहे." असे म्हणत ती पाण्यात घागर बुडवायला वांकली, परंतु दचकून तिने घागर बाजूला ठेवली व मानेवर व छातीवर हात फिरवून कावरीबावरी झाली.

"काय झालं?" लखुजीने चकित होऊन विचारले.

"गळ्यातली माळ कोठेतरी पडल्या-सारखी वाटते आहे. माझी सावत्र आई मला जिवंत राहू देणार नाही!" बनी म्हणाली. ती घाबरून गेली होती. तिच्या बरोबर लखुजीने सुद्धा काठावरची जागा हुडकून पाहिली पण फायदा झाला नाही.

बनीने पदराला डोळे पुसले व घागर भरून घेऊन हताश मनाने घरी निघाली.

लखुजी नंतर गावात निघाला. नदीच्या काठावरच्या देवळात तो थोडा थांबला म्हणून तो बनीच्या थोडा मागे पडला.



अजून लोकांची येजा सुरू झाली नव्हती. तो देवळाच्या बाजूला चारच पावले चालला असेल, त्याला वाटेच्या बाजूला एक सोन्याची माळ पडलेली दिसली. तीच बनीची हरवलेली माळ असावी असे समजून चटकन खाली वाकून त्याने ती उचलली. ती लौकर तिच्याकडे पोचती केली तर तिची सावत्र आई तिला मारहाण करणार नाही असे वाटून तो निघाला.

त्याला देवळाची खूण आठवली. चवकशी करीत तो बनीच्या घरी गेला तेव्हा तिच्या आईने बनीसमोर रासभर भांडी घासायला आणून ठेवलेली दिसली. त्याने माळ काढून वाटतं ही. मला सापडली. हिच्या बद्दल बनीला काही बोलू नका. वाटेत पडली असेल!" असे म्हणत त्याने ती माळ बनीच्या सावत्र आईच्या हातात दिली.

बनीच्या सावत्र आईने चटदिशी ती घेतली व म्हणाली–"आमचा ऐवज आम्हांला पोचला!" बनी ते सर्व आश्चर्य-चकित होऊन ऐकत पहात होती.

लखुजी तेथून रामजी पाटलांच्या घरी गेला. त्याने आपलं नांवगांव सांगितल्या-वर रामजी पाटलांनी सर्वांची विचारपूस केली आणि तुला चांगलेसे काम मिळवून देण्याची खटपट करतो असे वचन दिले आणि त्याच्या जेवणाखाण्याची तयारी करायला त्यांची मुलगी मनी हिला काय ते सांगितले. नंतर रामजी कचेरीत निघून गेले. मनी लखुजीशी विशेष बोलली नाही.

जेवण आटोपल्यावर तो बाहेर ओटीवर येऊन बसला. तेवढ्यात बनी घाबऱ्या घाबऱ्या येऊन म्हणाली–"ही माळ माझी नाही. माझी माळ तुटली तेव्हा मी ती पेटीत ठेवून दिली होती. ती गोष्ट मी विसरून गेले होते, तुम्हांला मिळालेली माळ तुम्ही परत घ्या. माझ्या माईने माझा जीव घेतला तरी ही मी ठेवून घेणार नाही. बरं तर येते! माई मला शोधत असेल."

लखुजीने बनीच्या सचोटीपणाविषयी विचार करीत माळ आपल्या पिशवीत ठेवून दिली आणि झोपला. झोपून उठला तोपर्यंत रामजी पाटील घर आले होते. तेव्हा मनी घरात नव्हती; कोणत्या तरी श्रीमंताच्या मुलीच्या लग्नाची तयारी चालली होती ती पहायला गेली होती.

लखुजी व रामजी बोलत बसले असतां चार शिपाई आले व त्यांनी त्यांच्याबरोबर त्या श्रीमंताच्या घरी चलायला लखुजीला सांगितले. कारण कळले नाही, म्हणून रामजी पाटील सुद्धा बरोबर निघाले.

तेथे गेल्यावर लखुजीवर चोरीचा आरोप असल्याचे कळले. खरी घडलेली गोष्ट अशी होती.

त्या श्रीमंताच्या मुलीचा साखरपुडा झाला तेव्हा तिच्या होणाऱ्या सासूने आपल्या सुनेच्या गळ्यात एक उंची सोन्याची माळ घातली होती. ती माळ घालून ती मैत्रिणींबरोबर देवदर्शनाला गेली असतां परत येतांना काळोखात कोणी तरी तो हार तिच्या गळ्यातून काढून घेतला. ती "चोर! चोर!" म्हणून ओरडली तेव्हा चार चौघे चोराला धरा-यला धावले. परंतु चोर सापडला नाही. तो दागिना असा गेल्यामुळे श्रीमंताच्या



मनी तीच माळ गळ्यात घालून नवऱ्यामुलीला भेटायला आली. आपली माळ ओळखून तिने मनीला विचारले तेव्हा ती म्हणाली–"मला नाही माहीत बाबा! माझ्या बाबांचे लखुजी नावाचे कोणी स्नेही आले आणि त्यांनी मला ही माळ दिली."

लखुजीला चोर समजून शिपाई त्याला धरायला रामजी पाटलाच्या घरी गेले.

सर्व ऐकल्यावर लखुजीला काय झालं, हे कळायला वेळ लागला नाही. आपण पिशवीत माळ ठेवली ती मनीने पाहिली आणि झोपलो असता काढून घेतली. तीच माळ घालून मिरवायला ती त्या श्रीमंता-

"ही माळ तू मनीला दिली होतीस का?" श्रीमंताने लखुजीला विचारले.

"होय!" लखजी म्हणाला.

"म्हणजे तूच आमच्या मुलीच्या गळ्यातून ती काढून घेतली होतीस नाही का?" श्रीमंताने दरडावून विचारले.

लखुजीने घडलेली सर्व गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"मी आज सकाळी गावात आलो, काल रात्री नाही. ही माळ चोराच्या हातून खाली पडली असणार. मला वाटेच्या बाजूला सापडली."

मनाचे समाधान झाल्यावर त्या श्रीमंताने लखुजीवर संशय केल्याबद्दल माफी मागितली व म्हणाला–"ही माळ मिळाली हेच आमचे केवढं नशीब! व्याह्यांची बोलणी ऐकावी लागणार नाहीत. त्या संकटातून वांचलो! असे म्हणत लखुजी 'नाही नाही' म्हणत असतां त्या श्रीमंताने बळजबरी करून त्याच्या हातात एक मोठी रक्कम बक्षीस म्हणून ठेवली.

रामजी पाटील घरी आले व म्हणाले–"लखुजी, तू माझी व मुलीची लाज वांचविलीस! तुझे उपकार मी कधी विसरणार नाही. मी आपल्या मुलीचे तुझ्याशीच लग्न करून देतो."

"क्षमा करा, पाटीलसाहेब! तुम्हांला माझ्यात काही चांगला गुण असल्याची खात्री पटली. परंतु मला तुमच्या मुलीची ही वागणूक मुळीच आवडली नाही. नाकी डोळी बेताची असली तरी गरिबाची बनी मला जास्त आवडली. सावत्र आईचा जांच सहन करावा लागेल हे माहीत असून सुद्धा, ती माळ आपली नाही असे सांगून तिने ती मला परत आणून दिली. तीच माळ तुमच्या मुलीने माझ्या पिशवीतून चोरून काढून घेतली. दोघींत जो फरक आहे, तो तुम्हीच पहा. मी काही लहान मोठा धंदा करीन आणि बनीला मान्य असेल तर तिच्याशी लग्न करीन." लखुजी म्हणाला. रामजीला बोलायला जागाच उरली नाही.





म्हणींचा सल्ला

गोपदेवने बारा वर्षे गुरुगृही राहून विद्याभ्यास केला. परंतु कोणत्याही शास्त्रात प्राविण्य संपादन करू शकला नाही. त्याचे विद्याभ्यासात लक्ष कमी आहे हे ओळखून गुरूने त्याच्याकडून आयुष्यात उपयोगी पडणाऱ्या काही उत्तमोत्तम म्हणी व लोकोक्ती पाठ करून घेतल्या होत्या.

गोपदेव विद्याभ्यास संपवून घरी आलेला पाहून गावकरी खूप झाले, परंतु त्याने काय करावे हे त्याला कळत नव्हते व कोणालाही कळत नव्हते. कारण कोणता उद्योग करावा किंवा काम करावे या संबंधी विचार करण्यालायक त्याला शिक्षण मिळालेच नव्हते. परंतु त्याने ज्या म्हणी व लोकोक्ती समजून पाठ केल्या होत्या त्या सांगून तो गावकऱ्यांना उत्तम सल्लामात्र देऊ लागला. परंतु द्रव्यार्जन करण्यालायक त्याला काही काम येत नाही, याबद्दल त्याच्या आई-वडिलांना वाईट वाटे.

लखुजी एक चांगला शेतकरी होता. तो आपल्या शेतात चांगले पीक काढी. त्याने पुष्कळ पैसे जमविले होते. त्याच्या बायकोने दागिने करण्यासाठी हट्ट केला. असे प्रश्न उद्भवले की लोक गोपदेवचा सल्ला घ्यायला येत. तेव्हा लखुजीने सुद्धा गोपदेवचा सल्ला विचारला.

"तुझ्या बायकोच्या इच्छेप्रमाणे कर. श्रीमंती मिरविण्यासाठी लावलेले धन आपत्काळी उपयोगी पडते." असे सांगून गोपदेवने लखुजीला सल्ला दिली.

लखजीने गोपदेवच्या सल्ल्याप्रमाणे बायकोला सोन्याचे दागिने करून दिले. त्याच्यानंतर दोनच महिन्यांनी एकाएकी लखुजीच्या घराला आग लागली आणि त्यात त्याचे सर्वस्व भस्म झाले. अंगावरच्या

कपड्यानिशी लखुजी आणि बायको व मुले घराबाहेर आली होती म्हणून वाचली. बायकोच्या अंगावरच्या दागिन्यांचा त्या संकटात फार उपयोग झाला. ते विकून लखुजीने लहानसे टुमदार झोपडे बांधले.

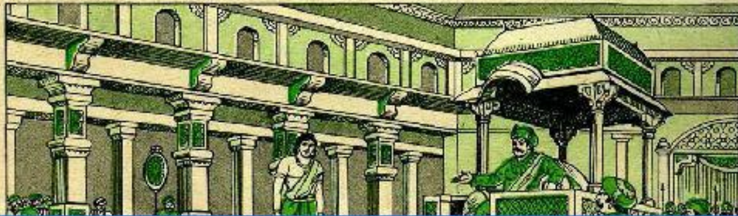
गोपदेवच्या सल्ल्यामुळे लखुजी वाचल्याचे कळल्यावर गावकरी मंडळी व शेजार गावचे लोक त्यांच्या समोरच प्रश्न घेऊन गोपदेवकडे येऊ लागले. त्यांचे प्रश्न सुटतही आणि काही लोक गोपदेवला त्याबद्दल काही तरी बक्षीसही देत. तरी त्याला मिळकतीपेक्षा कीर्तीच जास्त मिळाली.

एकदा त्या देशाच्या राजाच्या एका मांडलिक राजाने आपल्या मालकाविरुद्ध बंड केले. राजा एक छोटेखानी सैन्य घेऊन त्या मांडलिक राजाचे पारिपत्य करायला निघाला. वाटेत गोपदेव राही त्या गावच्या प्रमुखांबरोबर गोपदेवला भेटला. राजाने त्या वेळी तो बंडखोराचा पाडाव करण्यासाठी जात असल्याचे सांगून गोपदेवचा सल्ला विचारला.

गोपदेव म्हणाला– "राजा! बारीक साप असला तरी जाड दांडक्याने त्याला मारावं, असे म्हणतात. म्हणून आपण आणखी थोडं सैन्य घेऊन जाणं बरे?"

राजाने आणखी काही सैन्य पाठवावे असे सांगून राजधानीला दूत पाठविला. राजा त्याच्या बरोबर जे थोडे सैन्य होते त्या सैन्यानिशी पुढे गेला. राजाकडे असलेल्या सैन्याविषयी हेरांकडून त्या मांडलिक राजाला माहिती कळली होती. म्हणून तो त्या बेताने सैन्य घेऊन युद्धाला आला. त्या मांडलिक राजासमोर राजाला टिकाव धरणे शक्य नव्हते आणि पळ काढण्याची वेळ येऊन ठेपली. ऐन समयी राजधानीकडून कुमक आली. त्यामुळे मांडलिक राजाची गाळण उडून गेली व त्याने पळ काढला.

राजाने राजधानीला परतल्यावर विजयोत्सव साजरा केला. त्याने गोपदेवला आदरपूर्वक बोलावून त्याला आपला एक प्रमुख सल्लागार म्हणून नेमले.



निरर्थक काम

एक राजा पर्यटन करीत एका डोंगराळ प्रदेशात आला. त्याच दिवशी त्याचा वाढदिवस होता. त्याच्या राज्यातली प्रजा नजराणे घेऊन राजाच्या सत्कारार्थ जमली. त्यावेळी एक रानटी जातीचा माणूस आला आणि एका तपस्वी मुनीने दिलेला नजराणा आणून राजाला सादर केला. त्यात थोडी माती, एका मडक्यात थोडं पाणी, काही दगड गोटे, घोड्याचे केस आणि एक नारळ होता.

राजाने एक थैली भरून सुवर्णमुद्रा घेतल्या आणि सकुटुंब त्या मुनीच्या आश्रमात गेला आणि ती थैली मुनींच्या समोर ठेवून नमस्कार केला. मुनीने त्याला फक्त हात लावला व म्हणाला–"या प्रदेशातील प्रजेच्या हितासाठी हे धन खर्च कर."

ते कळल्यावर शेजारच्या गावातला एका लोभी माणसाने एका गाठोड्यात काही काटक्या, वाळू, वाळलेले गवत, एक दारूची बाटली ठेवून ते गाठोडे नजराणा म्हणून राजाला दिले.

"याचा अर्थ काय?" राजाने गाठोडे उघडून विचारले.

"मुनीने पाठविलेल्या नजराण्याचा अर्थ, नाही विचारलात, महाराज?" लोभी म्हणाला.

"त्याचा अर्थ मला कळला. जमीन व पाणी चांगलं असावं; दगडाने किल्ले बांधावेत, घोडेस्वारांचे सैन्य उभे करावं, नारळाच्या कवठीसारख्या कठोर लोकांशी कठोरपणाने वागलो तरी आतल्या खोबऱ्यासारखं मऊ व गोड आपलं हृदय राखावं, असा मुनीश्वरांनी मला आशीर्वाद दिला होता. तुझ्या नजराण्याचा अर्थ कळला नाही." राजा म्हणाला.

त्या माणसाने राजाचे पाय धरून क्षमा मागितली.





अज्ञात कवी

श्रीपुरं नावाच्या गावी राजशेखर नावाचा एक अज्ञात कवी रहात असे. तो कविता करी ती स्वतःच्या प्रतिभेमुळे सहजी करी. परंतु त्याला स्वतःला आपल्या प्रतिभेची जाणीव नव्हती. त्याने दहा वर्षे सतत प्रयत्न करून एक महाकाव्य लिहून काढले आणि ते कसे आहे हे पाहून मत देण्यासाठी नागभूषण नावाच्या एका सुप्रसिद्ध कवीकडे घेऊन गेला आणि त्या कवीला म्हणाला–

"कविवर्य, मी हे काव्य रचले आहे. यात काव्य लक्षणे काय आहेत, ती आपणच पहा. आपण मर्मज्ञ आहां. आपण प्रोत्साहन दिलेत तर पुढे आणखी असेच काव्य लिहावे, असा विचार करतो आहे. यात काव्य असे काहीच नसेल तर हा नाद सोडून दुसरा काही उद्योग करीन." राजशेखर नागभूषण कवीला म्हणाला.

नागभूषण कवीने ते काव्य वरवरून चाळून पाहिले व राजशेखरची प्रतिभा पाहून थक्क झाला. कारण राजशेखर सामान्य कविता तरी लिहू शकेल ही गोष्ट कोणाला त्यापूर्वी माहीत नव्हती, मग इतके उत्तम काव्य तो लिहू शकतो याची कल्पना कोण करणार? ते काव्य चोरून त्याच्या मदतीने राजाच्या दरबारात मान मिळविण्याचा दुष्ट विचार नागभूषणच्या मनात आला. म्हणून तो राजशेखरला आपल्या पांडित्याचा तोरा दाखवीत म्हणाला–

"जरा लक्षपूर्वक वाचलं पाहिजे. मग आपलं मत सांगेन. दोन आठवड्यांनंतर येऊन भेट." असे सांगून त्याने राजशेखरला निरोप दिला आणि त्या काव्याची नक्कल स्वतःच्या हस्ताक्षराने लिहून काढली.

दोन आठवड्यांनी राजशेखरने येऊन विचारले–"कसे वाटले माझे काव्य? आतांपर्यंत वाचून झालं असेल?"

नागभूषण आश्चर्याचा आव आणून म्हणाला–"काव्य? कोणते काव्य?"

"दोन आठवड्यांपूर्वी मी स्वतः येऊन, दहा वर्षे मेहनत करून लिहिलेले काव्य आपलं मत कळावं म्हणून वाचून सांगण्यासाठी विनंती केली होती आपणांजवळ? आपण ते ठेवून घेतलं होतं, आठवत नाही का?" राजशेखरने विचारले.

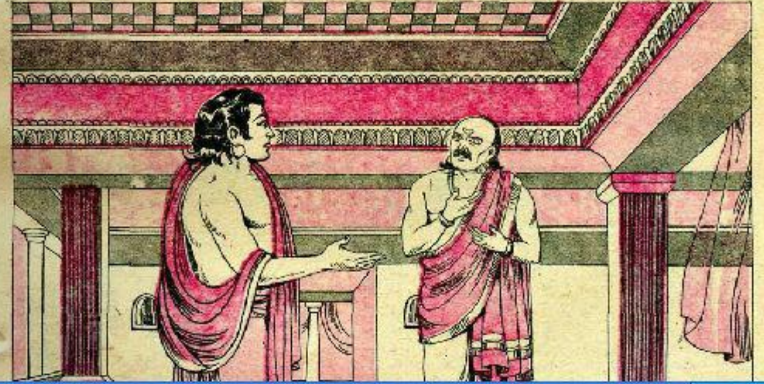
"तुम्ही स्वप्न तर पाहिलं नाही? तुम्ही मला कोणतेही काव्य कधीही दिलेले नाही. तेव्हां त्या विषयी काही बोलण्याची गरज नाही." असे सांगून नागभूषणने दटावले.

"तुम्ही इतके मोठे कवी आहां आणि आपल्या सारख्या दुसऱ्या कवीशी असा अन्याय करणे आपणांस शोभत नाही." राजशेखर म्हणाला.

"तुम्ही मला काव्य दिलं म्हणतां, त्याला काही पुरावा? त्यावेळी दुसरा कोणी येथे होता का? मी खोटं बोलत असेन तर तो माणूस तरी खरं काय ते सांगेल." नागभूषण म्हणाला.

"दुसरं कोणी नव्हते?" राजशेखर म्हणाला.

"तरमग तुमच्या म्हणण्यावर कसा कोण विश्वास करणार? मेहरबानी करा आणि आल्या वाटेने चालू लागा!" नागभूषण म्हणाला.



दुसऱ्या दिवशी राजशेखर कवी रंगभूपाल महाराजांच्या दरबारात गेला आणि त्याने आपले गाऱ्हाणे निवेदन करून सांगितले. राजाने सहानुभूतीपूर्वक सर्व ऐकून घेऊन आपल्या नोकरांना पाठवून नागभूषण कवीला बोलावून घेतले. नागभूषण आपली प्रत घेऊन दरबारात हजर झाला.

रंगभूपाल राजाने काव्य आणि नागभूषणचे हस्ताक्षर जुळवून पाहिले व एकसारखं असल्याचं त्याला दिसलं.

"महाराज, माझं काव्य यांनी दोन आठवडे स्वतःकडे ठेवून घेतलं होतं. यांनी त्याची नक्कल उतरविली असावी." राजशेखर म्हणाला.

राजाने सुरवातीची काही पाने वाचून, काव्य श्री रामचंद्राला समर्पित केले असल्याचे पाहिले व म्हणाला—"कवींनो! हे काव्य तुम्हां दोघांपैकी कोणी रचले हे सांगणं कठीण आहे. परंतु तुम्हां दोघांपैकी जो कोणी मला हे काव्य समर्पित करायला तयार असेल त्याचा दरबारात मी सत्कार करीन."

लगेच नागभूषण म्हणाला—"होय महाराज! आपल्या सारख्यांनी विचारल्यावर नाही म्हणेन का मी?"

"तुमचा काय विचार आहे?" राजाने राजशेखर कवीला विचारले.

"क्षमा करावी, महाराज! मी आपलं इष्टदैवत श्रीरामचंद्र याला ते काव्य समर्पित केले आहे. ते दरबारांत वाचून पारितोषिक मिळविण्याच्या हेतूने ते मी लिहिलेले नाही. मला कीर्तीची भूकही नाही." राजशेखर निःसंकोचपणे म्हणाला.

हे उत्तर ऐकून राजाला फार आनंद झाला. त्याने नागभूषणला कैद करून तुरुंगात ठेवण्याची शिपायांना आज्ञा केली.

नागभूषण घाबरून गेला आणि राजाचे पाय धरून आपला अपराध मान्य करून त्याने राजाची क्षमा मागितली. राजाने त्याची चांगली कानउघाडणी करून क्षमा केली आणि दरबारात राजशेखरचा सत्कार केला.





बिंग बाहेर आले

एका गावात एक मांत्रिक रहात असे. खरोखरी त्याला मंत्रतंत्राची मुळीच माहिती नव्हती. तरी त्याला मंत्रशक्तीचे सोंग चांगले करता येत होते. म्हणून भोळ्याभाबड्या लोकांना फसवून तो त्यांना भय दाखवी व त्यांच्याकडून पैसे उकळून आपला धंदा चालवी.

त्याच गावात प्रभाकर नावाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्याचा मंत्रातंत्रांवर विश्वासच नव्हता. त्या लबाड मांत्रिकाचे बिंग काहीतरी उपाय करून बाहेर आणायचं त्याने मनाशी ठरविले.

एके दिवशी तो मांत्रिक गावातल्या इतर लोकांकडे जाऊन शिधा मागे तसा प्रभाकरकडे येऊन तांदूळ, डाळ, तेल वगैरे शिधा मागायला आला.

तो मांत्रिक मागायला आला होता भीकच, परंतु त्याच्या बोलण्याची रीत वगैरे अशी होती की त्याचा गर्वच बाहेर दिसे. तो पाहून प्रभाकरला भयंकर राग आला. तो मांत्रिकाला म्हणाला—"सहा महिन्यांकरितां पाहिजे का तुला. एका वेळेचा सुद्धां मिळणार नाही. लबाडा, तू गरीब भोळ्या भाबड्या लोकांना फसवून पैसे उकळतो आहेस आणि पोळासारखा गावभर भटकतो आहेस. पाय काढतोस की धक्के देऊन बाहेर काढू?"

मांत्रिक थोडासुद्धा न कचरतां धमकावून म्हणाला—"अजून तू मला ओळखलेले दिसत नाहीस पोरा! तर मग पहा, उद्या या वेळेपर्यंत तुझी काय गत करून टाकतो ती." या शब्दात नेहमीच्या संवयीप्रमाणे भीती दाखवून हातातली काठी आपटीत तेथून निघून गेला.

प्रभाकर पुष्कळ दिवसांपासून ज्या संधीची वाट पहात होता, ती स्वतः होऊन

चालून आली. तो आपल्या चार मित्रांना भेटला आणि त्या मांत्रिकाचे बिंग कसे बाहेर आणायचे, याची युक्ती योजली. त्याच्या मित्रांना त्याने योजलेली युक्ती पसंत पडली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी प्रभाकर जमिनीवर पडून तडफडू लागला. दोनदा ओकलाही. शेजार पाजारच्या मंडळींनी येऊन विचारले– "हे काय रे?" तेव्हा प्रभाकरचे मित्र म्हणाले–"हे सर्व त्या मांत्रिकाचे काम आहे. त्यालाच आणून प्रभाकरचा इलाज करायला सांगितले पाहिजे."

चार जण मांत्रिकाकडे धावले. म्हणाले– "तू त्या मुलावर काही मंत्रबित्र टाकला आहेस वाटतं. तो ओकतो आहे. येऊन काय तो इलाज कर."

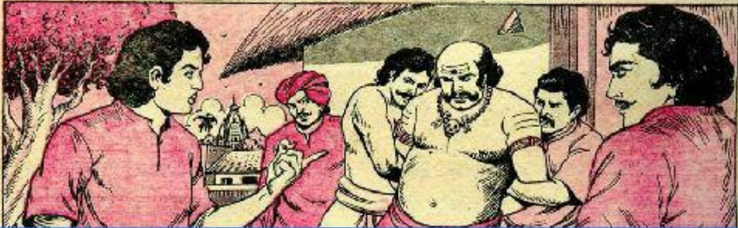
मांत्रिक ऐटित म्हणाला–"ज्याचं कर्म त्यानं भोगावं, मी कशाला मध्ये पडू?"

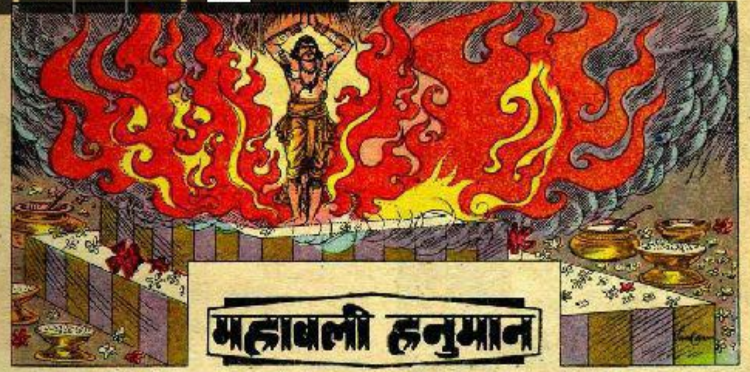
"तुझ्यावर काहीच जबाबदारी नाही म्हणतोस का? मग उद्या पहा, काय करतो ते असे तू कां धमकावले होतेस त्याला?" विचारीत प्रभाकरचे मित्र त्या मांत्रिकाला बडवू लागले.

मांत्रिक घाबरून गेला व गयावया करीत म्हणाला–"बाबांनो! मी तसलं काही एक पापकर्म केलं नाही. मला कोणताही मंत्र येत नाही. त्याला भीती दाखविण्यासाठी तसं म्हटलं होतं. मला सोडा."

इतक्यात प्रभाकर स्वतःच तिकडे आला. "तू म्हणतो आहेस ते खरंच का की तुला काही मंत्रबित्र येत नाही? मग मंत्रशक्ती असल्याचे सांगून तू लोकांना कां फसवीत आलास? एवढ्याच साठी, तुझे डोकं ताळ्यावर आणण्याच्या हेतूनेच आम्ही तुला हा धडा दिला आहे. यापुढे मंत्राचे नाव काढलेस तर पहा, उभा चिरून तुला पुरून टाकू!" या शब्दात मांत्रिकाला प्रभाकरने धमकावले.

ती बातमी 'हां हां' म्हणता गावभरच नव्हे, शेजारच्या गावांतही पसरली. त्यापुढे त्या मांत्रिकाचा त्रास कायमचा बंद झाला.





महाबली हनुमान

मणिपूर राज्याचा अधिपती मणिध्वज हा एक शूर व पराक्रमी शिवभक्त होता. त्याने शंभर वेळा स्वतःच्या देहाची आहुती यज्ञकुंडात दिली आणि दहा वेळा स्वतःचे डोके शंकराला वाहिले. असे उग्र व्रत करून त्याने शंकराकडून अनेकानेक वर प्राप्त करून एक थोर शिवभक्त म्हणून थोर कीर्ती संपादन केली होती.

शंकराचे त्रिशूल मणिध्वजाने आवाहन करतांच येई व शत्रूचा संहार करून परत जाई. शंकराचे पाशुपत अस्त्रसुद्धा त्याच्या इच्छेनुरूप वागे. किंबहुना त्याने इच्छिल्यास स्वतः शंकर पाठीशी येऊन उभा राही. असा वरदेखील मणिध्वजने मिळविला होता. शिवकृपेने तो अजिंक्य असल्याचा आणि स्वतः शंकर आपल्या रक्षणाला सर्वदा हजर असल्याबद्दलचा त्याला गर्व चढला होता.

शंकराला सोडून इतर देवांची आराधना करणाऱ्यांना व धर्ममतावलंबी लोकांना त्याने देशाबाहेर हाकलून दिले होते. एका शंकराच्या देवालयाशिवाय इतर देवांची देवळे त्याने पाडून टाकविली होती. मणिध्वजाच्या अत्याचारामुळे घाबरलेली प्रजा अयोध्येला श्रीरामाच्या आश्रयाला येऊन राहू लागली होती. मणिध्वजाचा काळ संपत आला असल्याचे सांगून श्रीराम त्या गरीब प्रजेच्या मनाचे समाधान करी. तोंपर्यंत तो शरणार्थी प्रजेचे अयोध्येला रक्षण करी.



रामांच्या अश्वमेधयज्ञाचा घोडा स्वच्छंद-पणे विहार करीत मणिपूरची हद्द ओलांडून मणिपूरच्या राज्यात शिरला. ते पाहून मणिध्वजाने त्याला पकडून मणिपूर येथे आपल्या तबेल्यात बांधून ठेविले.

घोडयाला सोडून रामाशी सख्य कर, असा निरोप दूतांकरवी लक्ष्मणाने मणि-ध्वजाकडे पाठविला. मणिध्वजाने तो निरोप ऐकून त्याप्रमाणे वागण्याचे तर सोडाच, उलट त्रिशूल तापवून दूताच्या पाठीवर डाग दिले आणि त्याच्या डोक्यावर ओंजळ भरून भस्म टाकून त्याच्या करवी परत निरोप पाठविला–"रावण इत्यादी

मी भैरवासमोर बली देऊन रामाने केलेल्या त्या पापाचे त्याला प्राय:श्चित देणार आहे. कोटयावधी राम आले तरी मला त्यांची पर्वा नाही. मी त्रिशूल तापवून त्याचे पट्टे त्यांच्या पाठीवर ओढून पाठवीन."

तो निरोप ऐकून युद्धाशिवाय घोडा सोडवून आणणे अशक्य आहे, असे लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न तिघांना वाटले. आतां युद्ध होणार असे ठरवून भरताने पांच-जन्मासारखे युद्धाचे शिंग फुंकले. दशदिशा त्या आवाजाने निनादल्या. तिकडे शत्रुघ्नाने सुदर्शन चक्रासारखे चक्र सोडले. सहस्रमुख शेषनागाच्या फूत्कारांसारखा क्रुद्ध होऊन लक्ष्मणाने आपले प्रचंड धनुष्य घेऊन शरवृष्टी सुरू केली. एकाएकी झालेल्या या हल्लचासमोर उभे राहणे मणिध्वजला शक्य झाले नाही. तेव्हां त्याने शंकराच्या त्रिशूलाचे आवाहन केले.

तेव्हां मणिध्वजाने बांधलेल्या शंकराच्या देवळातून विजेसारखा लख्ख प्रकाश पाडून वीज पडावी तसा आवाज करीत त्रिशूल लक्ष्मणावर चालून गेले. अगदी ऐन वेळी हनुमान त्या त्रिशूलाच्या व लक्ष्मणाच्या मधोमध आडवा होऊन उभा राहिला. त्याने, हत्ती सोंडेने ऊस तोडून टाकण्यासाठी

असलेले त्रिशूल डाव्या हाताने धरून शंकरा-सारखेच भैरव रूप धारण केले.

मणिध्वजाला भ्रम झाला की स्वत: शंकरच त्याच्या मदतीला धावून आला आहे. तो त्याला भक्तिपूर्वक हात जोडून नमस्कार करू लागला. ते पाहून हनुमान स्मित करून मणिध्वजला म्हणाला–"अरे, शिवभक्ता! मी शंकर नाही! मी एक वानर आहे, हनुमंत! रामचा दास!" असं म्हणत त्याने गदा उचलली आणि मणि-ध्वजाला ओलांडून पलीकडे गेला.

मणिध्वज हनुमानाची गदा डोक्यात पडते की काय या भीतीने दूर पळून गेला व हनुमानाला पाहतांच भीतीने त्याचा चेहरा पांढरा फट्ट पडला. हनुमानाच्या डोक्यावरचे लांब लांब केस वाऱ्यामुळे उडत होते. त्याचे डोळे अग्नीच्या गोळ्या-सारखे रखरखीत दिसत होते. एका हाताने त्रिशूल जमिनीवर टेकून उभे करून प्रत्यक्ष महादेवासारखा हनुमान उभा होता. आतां आपली सुटका नाही, आपण मरणार असे वाटून मणिध्वजाने तत्क्षण पाशुपतास्त्राचे स्मरण केले. ते हातात येताच धनुष्यावर ठेवून त्याने ते हनुमानावर सोडले.

त्या पाशुपतास्त्राच्या उष्णतेने जवळ-पासचा प्रदेश जळू लागला. लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न आणि त्यांचे सर्व सैन्य तो ताप सहन न झाल्यामुळे बेशुद्ध होऊन जागच्या जागी पडले. हनुमान रामनामाचा जप करीत स्वत:ची छाती उघडून त्या अस्त्राला





सामोरा गेला. पाशुपतास्त्र हनुमंताच्या हृदयाला स्पर्श करून चुरा होऊन त्यातच लीन झाले. हनुमंताने मणिध्वजाचा रथ गदेने तोडून चूरचूर करून टाकला. नंतर मणिध्वजाला ठार करायला पुढे गेला. मणिध्वज मृत्युभयाने समोरून पळून गेला आणि शंकराच्या देवळात जाऊन शिवलिंगावर डोके आपटून ओरडून शंकराचा धावा. करू लागला–"हरहर महादेवा! धांव आणि मला वांचव."

त्यावेळी शिवलिंगातून आवाज आला– "हे काय रे, मणिध्वजा! कोट्यावधी राम आले तरी मला त्यांची पर्वा नाही म्हणाला होतास! रामाचा एकटा दास आला आहे त्याला तू तोंड देऊ शकला नाहीस? जा, युद्ध कर, तुझ्या माठीशी मी आहे!"

दिलेल्या वराप्रमाणे नंदीवाहनावर बसून शंकर रणांगणावर मणिध्वजाच्या मदतीला धावला. हनुमान शंकराला म्हणाला–"मी तुलासुद्धा भिणार नाही. खबरदार!" म्हणत हनुमानाने सिंह गर्जना केली आणि शंकरावर चालून गेला. नंदी शंकराला पाठीवरून खाली टाकून पळून गेला.

शंकर स्वतःला सावरून हनुमंताला म्हणाला–"तू माझे त्रिशूल धरले आहेस. पाशुपतास्त्र स्वतः मध्ये लीन करून घेतले आहेस, एवढे मोठे कार्य एका विष्णूलाच शक्य आहे. तू विष्णू आहेस की विष्णुभक्त आहेस? कोण आहेस तू?"

"तुमच्या देवांशी माझा काही संबंध नाही. मानव देहधारी रामावर माझा विश्वास आहे. मी माकड असलो तरी तो मानव देहधारीच माझा देव आहे. माकडांसारखीच माझी बुद्धीसुद्धा अत्यंत चंचलच आहे. तरी मी एकाग्रबुद्धीने एका मानवोत्तमावर आपले चित्त लावले आणि अपार शक्ती प्राप्त केली आणि साहस व पराक्रम करू शकलो. याला भक्ती म्हटले काय किंवा लक्ष्यसाधना म्हटले काय एकच! लोक कल्याणासाठी मानवाने आरंभिलेला अश्वमेघ यज्ञ चालू आहे. तो थांबविण्याची शक्ती कोणत्याही देवाच्या भक्तीत नाही. भक्त म्हणून स्वतःला म्हणविणारा मणिध्वज हा काय अत्याचार करीत आहे? अशा अत्याचारी व स्वार्थी भक्तांचा मदतीला धावणारा देव असू शकेल का?" असे म्हणत हनुमंताने दशदिशांना गदागदा हलवून सोडणारी गर्जना केली.

ते ऐकून शंकर स्मित करून आणि क्रोध नव्हता तरी क्रोधाचा आव आणून म्हणाला–"मी कपाळातला तिसरा नेत्र उघडतो आहे, खबरदार!"

"लौकर उघड! तुझ्या भक्ताचे डोळे उघडतील!" हनुमान म्हणाला.

शंकराने आपला तिसरा डोळा उघडल्याबरोबर प्रलयाग्नीच्या ज्वाळा हनुमानाच्या दिशेने जाऊ लागल्या. हनुमानाने उजवा हात पुढे करून अग्नीला मुठीत धरले शंकराने हलाहल विष प्याले होते तसा तो अग्नी तोंडात टाकून गिळून टाकला.

शंकर मणिध्वजाकडे पाहून म्हणाला–"हे सर्व तू पाहिलेस ना? आतां मी करण्यासारखे काही उरलेच नाही. हनुमान आणखी कोणी नसून माझे आत्मस्वरूपच आहे. माझा अंश घेऊन त्याचा अवतार झाला आहे. म्हणून त्याच्यात माझ्या सर्व शक्ती लीन झाल्या. त्याच्याजवळ भक्ती म्हणजे काय हे



मध्यंतरी जो वेळ मिळाला तेवढ्यात हनुमानाने उड्डाण करून द्रोण गिरीवरून संजीवनी बूटी आणली आणि बेशुद्ध होऊन पडलेल्या लक्ष्मण, भरत, शत्रुघ्न आणि त्यांच्या सैन्याला शुद्धीवर आणले.

तेव्हा मणिध्वजाचे डोळे उघडले. तो हनुमंतासमोर गुढगे टेकून बसला व ओंजळ पुढे करून प्राणभिक्षा मागू लागला. हनुमान त्याला म्हणाला–"मणिध्वजा! तुझ्या स्वार्थीमुळे तुझी भक्ती किती निरुपयोगी झाली हे तू प्रत्यक्ष पाहिलेच आहेस! स्वतःच्या स्वार्थासाठी शंकराच्या भक्तीचा असा दुरुपयोग करता कामा नये. ती भक्ती



ईश्वराची कृपा प्राप्त करणे हीच खरी भक्ती! तुझ्यासारख्यांच्यामुळे देवांचे महात्म्य सुद्धा जाते. अशा स्वार्थी भक्तांमुळे आणि गर्विष्ठांमुळे चांगलेचांगले लोकसुद्धा बदलून जातात. आतां तुझे अज्ञान दूर झाले. म्हणून तू द्वेष करण्याचे सोडून सर्वाभूती परमेश्वर असे मानून आपज्या प्रजेला सुखी ठेवण्याचे व्रत घे."

तेव्हा मणिध्वज नम्रपणे म्हणाला– "प्रभो, आंजनेया! गर्व चूरचूर होऊन गेल्याशिवाय ज्ञानोदय होत नाही. माझी सर्व घमेंड काढून टाकण्याच्या हेतूनेच शंकराने मी मागितला तो वर दिला असे

यज्ञाचा घोडा धरून बांधला त्याचा मला लाभच झाला. मला ज्ञानप्राप्ती झाली ही सर्व त्या श्रीरामचंद्राचीच कृपा, असे मी मानतो. मी स्वतः रामाकडे जाऊन त्याची क्षमा मागतो आणि मला आपला एक दास करून घे असे त्याच्याजवळ मागणे मागतो." असे सांगून मणिध्वजाने यज्ञाचा घोडा आणून लक्ष्मणाला नम्रपणे दिला.

घोड्याला पुन्हा स्वच्छंदपणे विहार करायला सोडून सर्व त्याच्या पाठोपाठ निघाले. मणिध्वजाने त्या सर्वांना आनंदाने निरोप दिला.

मणिध्वजाला शुभा व शोभा अशा दोन अत्यंत सुंदर मुली होत्या. त्या जुळ्याच होत्या. त्यांना बरोबर घेऊन मणिध्वज जन्मल्या अयोध्येला गेला. तेथे रामाला भेटून त्याने रामाची क्षमा मागितली. रामाने मणिध्वजाचा आपल्या एका मित्रासारखा आतिथ्यसत्कार केला. नंतर मणिध्वजाने आपल्या दोघां मुलींचा लवकुशांबरोबर विवाह करून घेऊन रघुवंशाशी आपले नाते जोडून घ्यावे अशी रामाजवळ विनंती केली. रामाने ते मान्य केले आणि अश्वमेध यज्ञ पुरा झाल्यावर हा लग्न समारंभ करू, असे वचन दिले. मणिध्वजाने ज्यांना राज्या-



आश्रमाला येऊन अयोध्येला राहू लागले होते त्या सर्वांना आदरपूर्वक आपल्या राज्यात बोलावून नेले. त्यानंतर मणिध्वज प्रजेचे हित तीच शिवाची आराधना आणि प्रजेची सेवा तीच शिवभक्ती असे मानून राज्य करू लागला.

रामाच्या यज्ञाचा घोडा पूर्वेकडून दक्षिणे-कडे आणि पश्चिमेकडील अनेक देशात फिरत स्वच्छंदपणे अयोध्येला परतला. अश्वमेध यज्ञ पूर्ण होण्याच्या शुभप्रसंगी किष्किंधेहून सुग्रीवादि वानर वीर, लंकेहून विभीषण आदि राक्षस वीर, मणिपूरहून मणिध्वज आणि अनेक देशांचे राजे मोठ-मोठे नजराणे घेऊन अयोध्येला आले. विभीषण कित्येक गाड्या भरून मोती व पोवळी घेऊन आला होता. सुग्रीव हिरे व सोने घेऊन आला होता. मणिध्वज गरुड, पांचू व लालमणि आणि रेशमीवस्त्रे घेऊन आला होता. इतर राजे चांदी सोन्याची पात्रे घेऊन आले होते. त्यांनी रामाचा खजिना भरून गेला.

लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न निरनिराळ्या देशात स्वागत समारंभ उपभोगून दिग्विजय करीत सैन्यासह अयोध्येला पोचले. त्यांच्या पाठीमागून हनुमान, भारद्वाज, गौतम, अत्री, अगस्त्य वगैरे ऋषी आले. रामाला अस्त्र विद्या शिकवून देणारे गुरु विश्वामित्र यांना रामाने विशेष निमंत्रण पाठवून बोलावून घेतले होते.

अश्वमेध यज्ञ थाटामाटाने पूर्ण झाला. रामाने धनधान्य घरोघरी वाटले. राज-धानीतल्या सर्व साध्वी स्त्रियांना रत्नहार व दागदागिने देण्यात आले. प्रजेच्या हिताची कामे करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना अनेक मूल्यवान उपहार देऊन रामाने त्यांचा सत्कार केला.

त्यानंतर सर्व मणिध्वजाच्या आमंत्रणाला मान देऊन मणिपूरला गेले. मणिपूरला कुशशी शुभाचा आणि लवशी शोभाचा विवाह आनंदाने व उत्साहाने पार पडला. विवाह प्रसंगी मणिध्वजाने आपले सर्व राज्य लवकुशांना भेट म्हणून दिले. त्यानंतर त्याने वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला.





राक्षस रूप पावलेला राजा

सहस्रावधी वर्षांपूर्वी सौदास नावाचा एक राजा अरण्यमार्गाने चालत असतां समोरून शक्ती नावाचा एक तपस्वी येत असलेला दिसला.

"मी राजा आहे, बाजूला हो!" सौदास म्हणाला. "तूच एका तप-स्व्याला वाट कां देऊ नयेस?" शक्तीने विचारले. राजाने संतापून त्या तपस्व्याला खूप ठोकले.



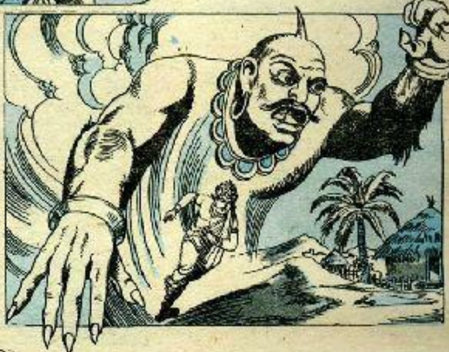


"राजा तर नाहीच नाही, मानव म्हणून राहण्याची लायकीसुद्धा तुझ्यात नाही. तू राक्षस हो!" असा शक्तीने त्याला शाप दिला.



झाडावरचा एक ब्रह्मराक्षस तो शाप ऐकून राजाच्या मानेवर बसला. राजा त्याचे काही करू शकला नाही.

तो पळू लागला त्याचं तोंड भयंकर रूप धारण करू लागलं. तो अरण्यातील एका कुटीरासमोर येऊन पोचला, तोपर्यंत तो राक्षस झाला होता.





तो आश्रम आणखी इतर कोणाचा नसून, शक्तीचाच होता. राक्षस झालेल्या सौदासाने शक्तीला धरून गिळून टाकले.

राक्षसाचा राग तेवढ्यावर शांत झाला नाही, अरण्यात शक्तीचे शंभर भाऊ रहात होते. सौदासाने त्यांचा शोध काढून एकेक करून त्यांनाही गिळून टाकले.





शक्ती व त्याचे ते भाऊ वशिष्ठ ऋषींचेच पुत्र होते. आपल्या मुलांची ती दुर्गत झाल्याचे कळल्यावर वशिष्ठांनी आत्महत्या करण्याचे ठरविले.

आत्महत्या करून घेण्यासाठी त्यांनी एका नदीत उडी टाकली. ती नदी लगेच शतधारा होऊन वाहू लागली. व वशिष्ठांना बुडण्या इतकेसुद्धा पाणी मिळालं नाही. त्या नदीचे नाव "शतद्रू" झाले.

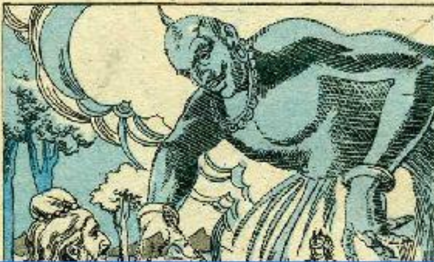




वशिष्ठांनी पोहता येऊ नये ह्यासाठी हात बांधून घेऊन आणखी एका नदीत उडी मारली. परंतु नदीतल्या देवतेने हाताला बांधलेली दोरी तोडून त्यांना किनाऱ्यावर ढकलले. त्या नदीला "विपाशा" हे नांव मिळालं.

वशिष्ठऋषी घरी परत येत असतां त्यांना पाठीमागून कोणीतरी वेदपाठ करीत येत असल्याचे ऐकू आले. त्यांनी वळून पाहिले. तेव्हां शक्तीची बायको येत असलेली त्यांना दिसली. तिच्या पोटातला शिशू वेदपाठ करीत होता. त्यावरून आपला वंश चालू राहणार या गोष्टीचा वशिष्ठमुनींना आनंद झाला.





पुढे लौकरच तो राक्षस वशिष्ठमुनींना गिळण्यासाठी आला. त्यांना त्या राक्षसाला निर्मूल करता आले असते. तरी त्यांनी कमंडलातल्या पाण्याने प्रोक्षण करून त्याला पुन्हा सौदास केले.

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला सुंदर मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

अजामीळ हा एक महापापी असूनही मरणसमयी त्याने आपल्या मुलाला–"नारायणा!" म्हणून हाक मारली. म्हणून त्याला मुक्ती मिळाली, हे ऐकून एका व्यापाऱ्याने आपल्या आठ मुलांना विष्णूची नावे ठेवली. व्यापारधंदा करीत असतां त्याने कोणती पापे केली नाहीत? सगळी केली होती. म्हणून त्याने आपल्या शेवटच्या आजारात आपल्या चौघां मुलांना व्यापार पाहण्याचे काम सांगितले आणि बाकी चौघांना सतत आपल्या पलंगाजवळ रहायला सांगितले.

व्यापाऱ्याला वाटले होते तशी अखेरची वेळ आली. ते कळल्यावर आठही मुलं त्याच्या खाटेजवळ आली. त्यांना पाहून व्यापारी म्हणाला–"कायरे, तुम्ही सर्व येथेच आहां का? दुकानात कोणी नसलात तर चोर चोरी नाही का करणार? चोर, चोर!" म्हणत त्याने प्राण सोडला आणि पुढल्या जंन्मी चोर म्हणून जन्मला.

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी, मद्रास ६०००२६ या पत्त्यावर पाठवा.

१० जुलै १९७८ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल सप्टेंबर १९७८ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

मे महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "ऐहीक त्याग"